فاتح امیرخان

اورتالقده

۱ نچی جزء

تاتار یاشلری طورمشندن

رومان.

برنچی طبعی.

اثرنڭ تكرار باصدرو وغیر حقوقلری محررینه مخصوصدر.

ناشری: «معارف» كتبخانه‌سی قزانده.

КАЗАНЬ,
Электрическая тип. Л. П. Антонова
1912 г.

فاتح اميرخان

اورتالقده

تاتار ياشلرى طورمشندن

رومان.

برنچى طبعى.

اثرنك تكرار باصدرو وغير حقوقلرى محررينه مخصوصدر.

ناشرى: «معارف» كتبخانهسى قزانده.

ТИПОГРАФІЯ
Л. П. АНТОНОВА
въ Казани,
Рыбноряд. ул. соб. домъ.

1.

حسن آرصلانف صاباچی پیریئولك (Собачій переулокъ) كه
كیلوب یتكان وقتده، ساعت دورتلر چاماسی ایدی. اول، بو كون
كونی بویی شهرنك بتون اوراملارن فرشتروب، اوزینه بولمه ازله‌ب
یورگان وشونلقدن صوك درجه‌ده آرغان ایدی. یالقاوغنه آدوملار
بله‌ن صاباچی پیریئولك بوینچه كیتدی. كیچنك اوّلگی قارانغیلغی
توشه باشلاب، اوراماغه بر تورلی شاو-شولی طنچلق هم كوزلرنی
آردرا، ئلجی-ملجی كینره طورغان یاقتیلی-قارانغیلی توس بیرگان ایدی.

حسن یازو یابشترلغان بر قابقانك آلدینه كیلوب طوقتادی‌ده،
اوزونچه‌غنه بوین بتونله‌ی طورآیتوب، شاقتی یوغـاری یابشترلغان
یازونی اوقورغه طوتندی. یازوده، «بولمه بیرله» دیب، اعلان ایتلگان
ایدی. حسن بولمه‌نی كروب قاراو بله‌ن قاراماو آراسنده بر آز
ئه‌یلی-شه‌یلی طورغاندن صوك یارم آچق طورا طورغان كچكنه قابقا
آرقلی ایشك آلدینه كوز توشردی‌ده آنك طار وبلچراق ایكانن كورگاچ،

— موندی ایشك آلدنده یاخشی بولمه بیرله‌می صوك؟ بره‌ر
اوبرلی قارچق اوزینك شاقشی پوچماغن بیرمكچیدر — دیب، اوز
اوزینه سویله‌نب، كینه‌سی بولینه طابا أیله‌ندی هم، باصقان اورنندن
قوزغالمیچه‌غنه پالتوسینك تویمه‌له‌نب قالغان یوغاریغی ایكی تویمه‌سین

اچقندردی وکسه‌سندن پاپیروصا چقاروب یاندردی‌ده یولینه کیتدی. آرغانلقدن آکار اوستنده‌گی یکل کوزگی پالتوسی، آیاقلارنده‌غی یکل‌گنه یوقا ریزینوۋی گالوشلاری، حتی باشنده‌غی کیك چیتلی قارا اشل‌په‌سی-همه‌سی کینه‌ت آورایب کینکانلر، کیبه‌ر اوچون اوکفایسزلانغانلار شکلی طوبولالر ایدی. بر آز کیتکاچ، اول اورامنك ایکنچی یاغنن قابقاسینه کاغد یابشترلغان بر یورط کوردی‌ده طوقتالدی هم قولنن‌غی طایاغی بل‌ن آیاق آستنن‌غی چوبکل‌نگان قارنی قازی قازی شول یاققه چغو، چقماو مسئله‌سین اویلامقچی بولوب طوردی. لکن باشینه شول طوغریده بر اوی‌ده کیلمه‌دی. فقط، آرغان آیاقلارغنه اول یاققه چغوغه قارشی طوردیلار. حسن نه‌ق شول چاقده‌غنه اوزین اوطب کیتکان ایکی قزنك آرطلارندن ایه‌روب کیتدی. حتی آلاردن قالشماس اوچون آدوملارن‌ده، اوزی تل‌گاندن آرتقراق، جه‌هه‌تل‌تدی. شولای ایتوب بارغان چاقده، آنك کوزینه طاغی بر یازولی قابقا چالوندی. اول طاغی طوقتادی، یازونی قارانا باشلادی:

— بیرله‌در بولمه. کۋارتیرا 5 №.

حسن ایشك آلدینه کردی. طارراق‌قنه، اوزون هم چیستا بو ایشك آلدینك نورنده‌گی بوز طاون‌ن برتورکم قزلار هم یکتلر شاولاشوب طاو شووالار ایدی. کون شاقدی قارانغیلانب ئولگرگانلکدن 5 نچی نومیر کۋارتیرانی طابار اوچون حسن‌گه بر ایشکدن ایکنچی ایشك توبینه کوچب، مشقتلی قارانب یوررگه طوغری کیل ایدی. مونك شول حالن اعتبارغه آلوب بولورغه کیره‌ك، حاضرگنه طاودن شووب توشکان، 15 لر چاماسنن‌غی؛ جوواناراق‌قنه بر قز، چاناسندن توشه، توشه،

— سزگه 5 نچی کۋارتیرا کیره‌کمی ئلل؟ — دیب صورادی‌ده، حسننك «ایبی» دیگان جوابینه قارشی، بر ایشکنی کورسه‌تدی. حسن،

اشل‌پەسن آلوب، قزغه رحمت اوفودی‌ده، اوزی بر نیچه سیکوند باصقان اورننده قالوب، بو، ربزینوۋی طوب شکللی، قابارنوب طورا طورغان قزنڭ طازا آدوملار بلەن چاناسن طارنوب بوگروب کیتوشین قاراب طوردی. آندان صوڭ اول کورسەتکان ایشکنی باروب قاقدی‌ده ایشك آچارغه توشکان ئەبی‌گە، اوزینڭ بولمه قارارغه کیلگانلگن سویلەدی هم ئەبینڭ چاقرووی بلەن آنڭ آرتندن منوب کیتدی.

طارراققنه باصمالی، طارغنه، چیستاغنه باصقچدن منوب، آلار بر قاتبرگه کردیلر. ئلی اوطلر قابزلماغان بولغانلقدن، اۋی اچی قارانغی وکوڭلسز ایدی. ئەبی، تیز تیزگنه اوط قابزوب، حسن‌نی قسقه‌غنه بر کاریدور آرقلی طار بر بولمه‌گه آلوب کردی‌ده،

— مونه شوشی بولمه بیرله، طوغانقای، بیك چلی هم قوری بولا. بهاده قیمت توگل: آیی 7 صوم — دیب، بومشاق‌قنه طاوش بلەن سوزلرنی یش یش وقات قات أیتوب سویلەنب کیتدی.

بولمه‌نڭ بر باشنده تەرەزه، ایکنچی باشنده کوخنه میچینڭ آرقاسی کورنب طورا؛ تەرەزه آلدنه بر اوستەل، میچدن یراق توگل بر بیرده طارغنه بر تیمر کراۋات، باشقه بیرلرده ایکی اسکامیه باصوب طورالر ایدی.

حسن، کوزلرین بولمه‌نڭ بر باشندن ایکنچی باشینه قدر یورتب چققالادی‌ده، ئەبیدن،

— کچکنه بالالرغز بیك کوب توگلمی ؟ — دیب، صورادی. ئەبی، بوصوراوغه اۋلدن حاضرلەنب طورغان کشی شکللی، حسن‌نڭ سوزی بتەر بتمەس،

— یوق، یوق، طوغانقای، کچکنه بالالارم بتونلەی یوق — دیب، تیز تیز هم قات قات جواب بیردی. لکن بو جواب حسن بلەسی کیلگان نرسه‌نی بلدرمی وشونلقدن آنی قناعتلندرمی ایدی. اول یاکادن،

ـ آلای بولسه، سز بنونلەی یالغز ایکانسز؟ ـ دیب، صورادیده، ئەبیدن:

ـ یوق، گیمناز یەدەاوقی طورغان برقزم بار ـ دیگان جواب آلغاچ، اچندن گنه: «کوبدن شونی ایتەلر آنی، جن قارچق» دیب اویلادی.

بر آز صانولاشقاچ، ئەبی بولمەنی 6 صومغه بیرورگه رضا بولدی. حسنده، 2 صوم زاداتکه قالدروب، ایرتەگه ئەیبرلری بلەن کیلورگه وعده ایتوب، چغوب کیتدی.

ایشك آلدینه چقغاچ، حسن برەر مینوت طاو شووچیلرنی قاراب طوردیده، «مونده کوکللی ایتوب طوروب بولسه کیرەك» دیب، اویلادی هـم اوزینك بولمه اوچون زاداتکه قالدروینه کیفلەندی. طاو شووچیلر آراسنده قزلارنك کوبرەك، یگتلرنك آزراق بولووی حسننك بو کیفلەنوون طاغیده قوّتلەندردی. شول کیف بلەن اول، صاباچی پیر بئولكنی اوزغانچی، اوزینك صوك درجەده آرغان ایکانلگنده اونتوب باردی. آندن صوك، اورامنك تورلی تورلی تأثیراتینه بیرلوب، کوچەسی بولمەسن اویلامی باشلادی.

اورام، آناك بیك آز یاقتیلق بیره طورغـان فانارلاری، یاق یاقلارینه تۆنبرەك یوری طورغان کشیلری، آشوغب آشوغب ئلله قایا بارا طورغان آطلاری، یاقتی تەرەزه آلدلاری، قارانغی قابقا توبلری؛ شول قارانغی بیرلرگه ئویلـگان شپرتقنه سویلەشب طورا طورغان شەللی خاتون قز تورکملری هم ریستارانلاردن کیلە طورغان اوین طاوشلاری ـ حسن گه بیك چوالچق توش شکللی، یوقو بلەن اویاولق آراسنده کورنگان رەنسز، باش أیلەندرگچ توش شکللی طۆیۆلا باشلادی.

یا گادن بر آز باروب، اوزی طورا طورغان یورطقه یاقینلاشقاچ، حسن اوزننك یکلچه گنه پوشۆنو سیزدی. حاضرگی آبی 5 صوملق، ایپەلەنب

یتکان بولمه‌دن آیی 6 سوملق بولمه‌گه کوچو آکار کیره‌کمه‌گان اش شکللی کورندی. جیینوب، طاشونب یورو، بیگره‌کده، حاضرگی اوزبن بیك قدرله‌ب طوتا طورغان بولمه خواجه‌لری بله‌ن کورشب کیتو مسئله‌لری آنی بوٴرچی باشلادیلار.

2.

ایکنچی کون ساعت اونلارده، حسن بر کارزین، بر چمادان هم اورن بیرلودن تورب یاصالغان نورگه‌گی بله‌ن بر «بارابوز» (*) غه تویه‌لب کیتدی. ایرته‌گی صالقن- فوری، شفقتسز هم ته‌ننی چمتب آلا طورغان زهرلی ایدی. قشنك صالقن ایرته‌لرنده‌گنه بولا طورغان یاکالق هم قوتلیلك ئلله نیچککنه بتون ته‌ننی چولغاب آلاده، جانن ئلله نیندی فوری وصالقن پوشوٴنو طودرا ایدی. قشنك بو ایرته‌لرین یارانا طورغان کشیلرده، بلکه، باردر. لکن حسن اول ایرته‌لرنی یارانمی، آلارنی طورمشنك روحسز یاغی (проза سی) دیب بله ایدی. حسنگه بو ایرته‌لر، اوزلرینك اشلی کشیلری، اول کشیلرنك بر آز آچولی هم بیك چنلقلی کورنه طورغان یوزلری بله‌ن، طورمش توگل، بلکه آکار حاضرله‌نو وقتیغنه، آنك اچ پوشرغچ مقدمه‌سی گنه بولوب کورنه‌لر ایدی.

حسن بوقاغنه پالتوسینك ته‌به‌نه‌ك کنه یاقاسین طورغزدیده، بوقا پیرچاتکالی قوللرین کسه‌لرینه یاشروب، «قش کرب یتمه‌س بوروٴن موندی صالقونلارنك کمگه کیره‌گی بار ایندی؟» دیب اویلاندی.

«بارابوز»نك کچکنه گنه آطی، اوزنچه بیك شه‌ب بارسه‌ده، حسنچه بیك آفرین بارا ایدی. شونلقدن، یوقاغنه ریزینوٴی گالوشلر کیگان آیاقلاری طوکا باشلاغاچ، حسننك اول نوگه‌ره‌ك آطقه هم آنی طونوب

(*) آرتسز چانالی، اوچسزلی یه‌مشیك.

بارا طورغان، صاقال میقلری بەزلەنگان یەمشیککە آچووی کیلە باشلادی:

ــ تیزرەك قوو ئلی، زنهار، آلمگنی! جوقلاما ئلی!

یەمشیك آلمین چیرقیلادی؛ آلدە بولدرا آلغان حدلی سیکرنب قارادی؛ لکن حسن همان صاباچی پیر یئولك کە کیلوب یتمی ایدی. اوچککان شکللی، بالق بازارینە کرگاچ، ۋا گونلر، یول اوستینە طوقتالغان یەمشیکلر، طاغی ئلە کملر حسننك بولی اوستندە طوقتارلق ایتە باشلادیلر. بولارنك همەسینە حسننك بیك آچووی کیلدی، حتی یول اورتاسینە کیلوب طوقتالغان بر یەمشیككە اول اوز یەمشیگی بلەن بر طاوشدن،

ــ آلمگنی آل، شیطان! ــ دیب، قچقربدە قارادی. لکن آدملردە، آطلاردە، ۋا گونلردە آنك بو آچووین بردە اعتبارغە آلمیچە، اوز اوزلرنچە قالدیلار.

آخر کیلوب یتدیلر. حسن تیزگنە سیکروب توشب، طبرچنا طبرچنا کسەسندن پرتمانە(*)سین چغاردیدە یەمشیككە 15 تین آقچە بیردی. لکن یەمشیك موگارغنە رضا بولمادی:

ــ یوق، بارین، بوغنە یتمی. مین قووا قووا آطمنی یاندرا یازدم. آز دیگاندە 25 تین کیرەك ــ دیب، قولینی صوزغان حالدە قالدی. بو وقتدە دۋورنیك چغوب یەمشیككە گی ئەیبرلرنی کوتەرە باشلاغان ایدی. حسن دۋورنیك آلدندە یەمشیك بلەن صاتولاشوب طوررغە تلەمەدیدە،

ــ مە، چەچل، صاتولاشمی اوطرغان کشیلرنی شولای ایتەسز ایندی سز ــ دیب، یاگادن 10 تین چغاروب یەمشیکنك قولینە ارغتدی.

ئویگە کردیلر. دۋورنیك ئەیبرلرنی حسننك بولمەسینە قدر

(*) آقچە صاوتی.

کرتب قویب، آندان 15 تین چه‌یلك آلوب، چقوب کیتدی.

حسن، بولمه‌گه کرگان ئه‌بیگه صووقدن زارلانا زارلانا، اوستبن صالدی‌ده ئه‌بیرلرن چیشه باشلادی. حاضر آنك بیت‌اورتالوری قزارنب یانالار، آیاقلری بر آز بلونا باشلاب، صزلانا هم آچیتالار ایدی. اول، ئه‌بیرلرین اورناشدرا اورناشدرا، اوز اوزین شلته‌ل‌دی:

—قوبشی کشی ایه‌ش: اوز یاڭا کیبز قاطالارین طوپاصنوب 30 تینگه صاتا. . . طوپاس بولسه‌لرده، مونه موندی کونلرده کییوب یوررگه یارارلار ایدی ئلی. . .

حسن اوزینك ئوینده‌ن آلوب کیلگان کیبز قاطالارین، «بو قدر طوپاس نرسه‌لرنی باری بر کییوب یورب بولمی ایندی» دیب اویلاب، بو بل یاز باشنده بر طالچوکچیگه 30 تینگه صاتقان ایدی. خیر، اونکان قشده، اول کیبز قاطالار اوزنده وقتده‌ده، حسن آلارنی کییوب یوزمه‌گان ایدی. چونکه آلار تاتارلرغنه کییوب یوری طورغان طوپاس کیبز قاطالار ایدی. شولایده آیاقلارنك حاضرگی ئه‌چنوب صزلانولاری آلارنی، وقتلیفنه بولسه‌ده، صاغندردی.

حسن ایك اوّل اورن یرلرین ره‌تل‌ب قویدی: طارغنه تیه‌ر کراۋاتنك ایسکرگان، یوقا ماتراسی اوستینه یارم قارالغان جه‌یمه‌سین یابدی، بر باش‌فه طورلی کچکنه‌لی، بوشراققنه قنلرینه کانۋا بل‌ن "счастливаго пути" (1) دیب یازلغان، ایکی منده‌رین آستلی اوستلی اویدی هم بولار اوستینه یولبارس تیرسی قیافتنده یاصالغان جلی ادیالین یابوب قویدی. بو ادیالنی اول، قزانغه کیلگان یلنك، ئویندن آلوب کیلگان ظور یورغانن صاتقان آقچه یانینه ایکی صوم قوشوب آلغان ایدی. حسن قارالغان جه‌یمه‌سینك چیتلرین کورنمه‌سلك

(1) خیرلی یول.

ایتوب‌ادیال بلن فابلادی‌ده. کراۋاننك چیتدن کورنشین قارار اوچون اوچ دورت آدوم آرتقه چیکدی. کراۋات جیناق هم ماتور کورنه ایدی. لکن حسن، اوز ینك نیچون آرتقه چیگونگانن‌ده اونتقان شکللی، کراۋاتقه التفات ایتمیچه، بورچلوب، اوزین کینرگان یه‌مشیك‌نك قومسزلغی طوفریسنده اویلادی‌ده فکرا اوز اوزین شلته‌لادی:

— Черть возьми! (1) آلدان صاتولاشوب اوطرساك، 10 تین کمشکه کینره بیت ایندی اول. اورامده‌غی عه‌رکده برنچی مرتبه کورگان قزلارغه ئربلاك کورسه‌تور اوچون، صاتولاشمی اوطرساك مونه شولای ایتوب 25 تین آلا.

بو واقعه‌ده حسن‌گه، آرتق بیرلگان 15 تین آقچه‌نك اوزندن بیگره‌ك، آنك شولای اورنسز ومعنی‌سز کیتوی، قزغانچ طوبولا، وشول قزغانو آنی کیفسزله‌ندره وبورچی ایدی.

برآز باصوب طورغاندن صوك حسن، کارزین وچمدان‌لری یانینه کیلوب، آلارنی آچوب قویدی‌ده، بورچولوین باصار اوچون، ئه‌بینك قزی بارلغن هم آنك اوزافلامی گیمنازیه‌دن غایتاچق ایکانن اویلانا باشلادی.

کیچه ئه‌بیدن، «گیمنازیه‌ده اوقی طورغان برقزم بار» دیگاننی ایشوتکاچ‌ده، حسن‌نك کوز آلدینه، کاریچه‌وۋی کیبوم کیبوب، اوستندن آق، فورمینی آلیابقچ بابقان، عادتدن طش یومشاق وماتور طاوشلی، باشین ماتورغنه بورغالاب سویلی طورغان برقز کیلگان ایدی. شولوق قز حاضرده حسن‌نك کوز آلدینه کیلدی‌ده بورچولوین اونتدردی. لکن بوقزنك یوزی، بویی، صنی، آکلار قارانغی هم بلمسز ایدی. شول بلمسز نرسه‌لرنی آنك بله‌سی، مونه

(1) چورت ۋازمی!

حاضر بلەسی کیلە باشلادیدە، اول قزنك تیزرەك گیمنازیەدن قایتووین تلەدی. تعبیر درست بولسە، شول بلمسز یوز، بوی، صننی عسن صاغوندی. لکن، ساعت ئلی یا کا اون ایکنچیگە کیتکانگە کورە، اول، اوزینە یاکادن 3-4 ساعت کونەرگە طوغری کیلە ایکانن، بلە ایدی.

حسن کارزینندن، «طاك یولدزی» غزیتەسینە چولغانغان بر تورگەکنی آلدیدە، آنك اچندەگی نرسەلربن آق اسکاتر یابلغان اوستەل اوستینە تزە باشلادی. بوتورگەکدە اوستەل اوستی جهازلریغنە ایدی. بوجهازلار ئلـلە نیقدر کوب بولماسەلردە، اورنلی اورنلرینە قویلغاچ، اوستەلـگە ئلە نیچك برطولیلق بیردیلر. آنك بالانغاچ آق تەنینە کییم شکللی بولوب کیتدیلر، برباشقە حسن اوزینك دفترلری بلەن حاضر اوقی طورغان کتابی (1) "Новь" نی آستلی اوستلی ئویدی. اورتاراق بربیرگە کوزگیسن، نیاتر بینوکان هم اوقوغاندە کتاب یابلوب کیتماسون اوچون باصدرلا طورغان چویندن یاصالغان کوچوگین باصدروب قویدی. ایکنچی باشقە ناچار پیالادن اشلەنگان، بویالوب بتکان قارا صاوتین، قالایدن، یالانغاچ بوکری مارجا اینوب، اشلەنگان تەمەکی کولی صاوتین، صدف صابلی پەکیسین هـم اوچ قلمصابین تزوب قویدی. بـو قلمصابلارندن برسی بیك قوبشی ایدی: آنك سویەکدن یاصالغان تەنی چەچەك صورتلری بلەن بیزەلـگان، یازغاندە توشەمگە قاراب طورغە تیوشلی باشی ئورگاچ تچفرا طورغان ایتوب اشلەنگان ایدی.

اوستەلنی جیشترب بترگاچ، حسن استیناغە رسملر قـاداب قویارغە کرشدی. بورسملرنك، اوچ - دورتندن باشقە، همەسی آچق

(1) روس مشاهیر محرریدن تورگینف اثری. بر رومان.

خطلردەغی رسملر ایدی. حسن ایك اورتا بیرگه مارکس(1) صورتی توشرلگان آچق خط (آنـکریتکا) فاطرغاسین قاداب قویدی. بوفاطرغانك تورلی بیرلرنه کنوبکا (کاغد قادار اوچون اوگفایلی قاداق) ئزلرینك کوب بولوی هـم صورتنكده شاقتی اوگفان، ایسکرگان هـم چبن ئزلری بلەن بلچرانغان بولوی، آنك کوبدن صانوب آلونغان ایکانن بلدرتب طورالار ایدی. مارکس‌نك اوك یاغینه تورگینف(2) منوب اوطردی. آنك فاطرغاسی ئلی یاکا وطاوشالماغان، کنوبـکا بلەن‌ده کوب تیشولمه‌گان ایدی. مارکس‌نك صول یاغینه حسن، ماکسیم گورکی(3) صورتین قادادی. بو اوچ رسمنك آست واوستلر ینه پوشکین(4)، گوگل(5)، بایرن(6)، شیکسپیر(7)، لیف طالستوی، ریپین(8) وباشقه بر نیچه مشاهیرنك رسملری شاعرانه ترتیبسزلەنب تزلدیلر. حسننك اوّلگی بولمه‌سنه بو رسملر آراسنه گلینـکا(9)نك رسمی‌ده طورا ایدی. لـکن حاضر اول‌آنی اوز اسنیناسنه کوررگه تلەمەدی. چونـکه کوبدن توگل‌گنه

---

(1) کارل مارکس - اقتصاد علماسینك ایك مشهورلرندن. حاضرگی ساتسیـال دیموکراتلار تعلیماتینه اساس قورغان ذات. (1818-1883).

(2) ایڤان سیرگی اوغلی تورگینف - روس طورمشینك آلماشنو وقتن یازغان مشهور محرر. (1818-1883).

(3) مسا کین طورمشین یازو بلەن اشتهار ایتکان محرر. حاضر ئلی ایسەن.

(4) حاضرگی روس ادبیاتینك آتـاسی. مشهور شاعر آلیکساندر پوشکین (1799-1836).

(5) نیکالای گوگل - روس طورمشینك قارانغی یاقلارین یازغان زور محرر. مالا روس. (1809-1852).

(6) اون طوقزنچی عصرنك ایك زور شاعری؛ آنـگلیز؛ (1788-1824)

(7) ڤیلیام شیکسپیر - دنیانك ایك زور محرر، شاعری؛ آنـگلیز؛ (1564-1616).

(8) مشهور رسام؛ روس.

(9) میخایل گلینکا - روس ملی موزیکاسینك آتاسی؛ بیوك کامپازیتور.

آنی، «قاره گروهلی» بر روس دیب طانی باشلاغان ایدی. خیر، بورسمنی آلفانده‌ده، حسن کیره‌کسنگانلکدن آلماغان، بلکه، آچق خطلر بله‌ن سودا ایته طورغان، مانور کوزلی یهودی قزبنڭ سوزین بیرگه صالماس اوچون‌گنه آلغان ایدی.

مشاهیر رسملری آستینه حسن مانور کورنش یاکه مانور خاتون قز رسملری، توشرلگان آچق خطلرنی تزدی. بو صوڭغی رسملر آراسنده بر نیچه مشهور آرتیستکا صورتلری‌ده بار ایدی. حسن، بو آرتیستکالرنڭ کوبسینڭ اویناغانلارن‌ده کورمه‌گان، جرلاغانلرن‌ده ایشوتمه‌گان بولسه‌ده، شهرتلی ومانورلقلری اوچون رسملرن صاتوب آلغان ایدی.

بــو نه‌رسه‌لر تزلوب بتکاچ، حسن کارزینندن شافتی طور فولده‌غی بـر فاتا گرافیچسکی کارتوچکه‌نی آلدی‌ده، اوسته‌ل اوستینه قویوب، آنی قاراب اویلانوب طورزا باشلادی؛ بو کارتوچکه‌ده دورت ایبله‌شی بله‌ن حسن اوزی توشورلگان ایدی. مونده‌غی اوز رسمن اول بیك یاراتا، ایك باخشی چقغان ایکی رسمندن برسی صانی ایدی. وبو رسم آنده ئلله نیندی بر کیف بله‌ن قاتوش اوز اوزندن رضالق طویغوسی اویاتا ایدی. شوڭار کوره اول اوْلگی بولمه‌سنده بـو کارتوچکه‌نی، تنگی رسملر بله‌ن برگه، استینانڭ ایڭ کورنه طورغان بر بیرینه ئلوب طوتقان ایدی.

حسن‌نڭ بو کارتوچکه‌ده‌گی دورت ایبه‌شندن ایکیسی بتونله‌ی باڤروپیسکی کیمده توشکان بولسه‌لرده قالغان ایکیسی که‌له‌پوش کییوب توشکانلر ایدی. حتی بو صوڭغی‌لرنڭ برسینڭ توژورکاسی‌ده (1) تاتار پربکاشچیکاری کییه طورغان اوزون توژورکا ایدی. مونه‌شوشی

(1) قسقه کییم.

ایکی کهله‌پوش، تانارچه تگلگان برتوژورکا حسن‌گه بیك اورنسز کورنه‌لر ایدی. شوکار کوره اول حاضر، بو کارنوچکه‌نی استیناغه ئلو بله‌ن ئلمه‌و آراسنده ئه‌یلی - شه‌یلی قالدی‌ده، بر آز اویلاب طورغاچ ئلمه‌سکه بولدی.

— بولمه‌گه کرگاچ‌ده татарщина (1) کورنب طورسا کیلوشمی!

بو اشلرنی بترگاچ، حسن، یاکاغنه باش کورسه‌تکان صاقالون قروب، مییقلرن توزه‌توب یبه‌ردی‌ده، اوستونله‌گی قاراتوسله‌گی کولمه‌گن صالوب، آق یاقا قویدی هم گالستوك به‌یله‌دی. بیوك آق یاقا آنك اوطونچه‌راق‌قنه موینینه بیك کیلشمه، حتی آنــك اوستده‌گی عادتچه پیدژا گن‌ده ئلل نیچك ماتورلانوب، آرتغراق یوغشلبلاندرب یبه‌ره‌ایدی.

حسن، کیینوب بترگاچ، گالستوگن توزه‌تور اوچون، کوزگی آلدینه کیلوب اوطوردی. گالستوك، کوب وقنده‌غیچه، بر آز که‌کر یره‌ك طورا ایدی. حسن، آنی ره‌تله‌ب قویغاچ‌ده، کوزگی آلدندن کیتمه‌دی، اوزینك‌یوزن قارانوب طوردی. یکلچه‌گنه بودره‌له‌نوب کوپرنوب طورا طورغان اوطون قونغر چه‌چ، شولوق توسده‌گی قصقه‌راق، قویی مییق هم نچکه‌ره‌ك‌کنه ماتور بوملب طورا طورغان قزغلت ایرنلر کوزگیدن کورنگان نرسه‌لرنك ایك ماطورلری ایدی. حسن کوزگیدن ایك اوّل اوزینك شول اعضالرن قارادی‌ده، چه‌چلرن بارماقلری بــله‌ن طاغی‌ده بر آز قابارنوب هم توزغتوب یبه‌ردی، مییغینك اوچلرن بر آز بوتروب قویدی. بوزنده‌گی باشقه‌اعضالارن اول‌اوزن یه‌مسزگه صانی هم کوزگیده آلارنی کورمه‌سکه طرشا ایدی: لکن اول اعضالر، اوچکــکان شکللی، حسن‌نك کوزینه‌تورتوب‌کره‌لرده، آنی‌کیفسزله‌ندره‌لر ایدی. بو یولی‌ده شولای بولدی: قارانغی - یه‌شکلت کوز آلمالاری،

(1) «تانارلق».

ترتیبسز اوسکان، اورتەلری آچق، کیگچه قاشلار، اوستنن بر ـ ایکی دانه شادراسی بلنوب طورا طورغان بورون، سویلەشکانن وکولگانده یەمسز کورنه طورغان صارغلت تشلر، حسنگه طرشوب طرشوب کورندیلرده، آنك کیفن بوزدیلار.

حسن اوزینك یوزندەگی شول عیبلر طوغریسنده بر وقتده بیرلوب اویلامی، لکن یش یش، قصقەغنه بر وقتده، شولار اوچون بورچولوب آلا ایدی. اول بورچولو وقتلری نیقدر قصقه ونیقدر طاوش طنسز، آه واهسز، طور خفاسز ئونه طورغان بولسەلرده، حسن‌نك بتون ترکاگینه اوزلرینك طامغالارن قالدرالار، هم بلەمسز رەوشده بر برسی بلەن یالغانالارده، بتون طورمشنك بویندن بویینه صوزلوب، حسنگه طولی ترکاك ایتەرگه اختیار بیرمیلر ایدی.

ئەبینك چەی حاضرلەرگه کرووی، حسن‌نی کوزگی آلدندن طورغزدی. اول، اورنندن طوروشلی، یا گادن بر قات کوزگیگه کوز توشردی‌ده، چەچلربن طاغی بر قات بارماقلاری بلەن قابارندی هم مییق اوچلاربن بوترب، بوفاریغه قاراتب قویدی. کیفسزلك اوتنولدی: بو، صاقفنه، طولیغنه، یاشکنه، صاوغنه توگەرەکرەك یوز اوستندەگی مانور چەچلر، مانور ابرنلر، مانور مییق کوزلرنك یاشللگن، قاشلارنك یەمسزلگن، بورون‌نك بر ـ ایکی دانه شادراسون یولدرالر، یارلقاتالر، حتی بوفغه چفارلار شکللی بولدی.

ئەبی چەای کیرەکلرن حاضرلەب بتروب، صاماۋار کیتروب قویغاچ، حسندن اوز اسمی هم آتاسینك اسمی نیچك ایکانن صوراشدی. حسن، اوزینك تاتار ایکانن وشوگار کوره چن اسم بلەن آطاو ئەبیگه اوڭغایسز بولاچق ایکانن سویلەب، اوزبن «یوگینی پیتروۋیچ» دیب بورورگه قوشدی.

بو یا گا اسم حسننك اوزی اوچون اوزی صایلاب آلغان اسمی توگل ایدی. مونی آگار، قزانغه کیلگاچ، ایك اوّل بلشکان مارجه قزی ماروسه، تاقفان ایدی. کم بله، بلکه بو اسم اول قزغه ئلله نه‌رسه‌لر آڭلاتقاندر. بلکه بو اسم آسننه آنڭ ئلله نیندی قدرلی خاطره‌لری صاقلانغاندر. حسننك اوز یننك یوره‌گینه‌ده، ئوتکان عمر یننك خاطره‌لر ینه‌ده بتونله‌ی یات بولغان بو اسم، بلکه، ماروسه‌گه بیك یاقن، بیك اوز اسملرنك برسی بولغاندر. نیچك بولسه بولسون، بزنڭ حسن‌ده شول کوندن بو اسمنی ئله‌کتروب آلغان هم روس آراسنده اوزن «حسن آبدراخیموۋیچ» دیب چن اسمی بله‌ن آطاوغه قاراغانده، «یۋگینی پیتروۋیچ» دیب اسمله‌ونی آرتق کوره باشلاغان ایدی.

ئـه‌بی حسننك تاتار بولوب چقوینه آبدراماماڈی‌ده، آرتق عجبله‌نمه‌دی‌ده، باری،

— حاضر ایندی سزنڭ قرنداشلر، مسلمانلرنی‌ده طانوب بولمی باشلادی، طوغانقای. اوّل زمانده مسلمان کشی کییمی بله‌ن حاضر طانولا ایدی. بویل جه‌ی بو بولمه‌ده بر اوچینل طوروب کیتدی. اول‌ده سزنکیلردن ایدی. اول‌ده شولای بتونلای روسچه کیینب یوری ایدی. بیك یاخشی یکت ایدی. قایسی بر پراۋصلاونی آلای یاخشی بولا آلماس... — دیب، اوزنچه، حسنگه یاخشی کورنولك بر نیچه سوز ایندی‌ده، بر آز بوکره‌یبره‌ك، طازاغنه قیتردانب چقوب کیتدی.

حسن، قارشیده‌غی کیبتکه چقوب، بر قاداق کومه‌چ، 2 تینلك سوت آلوب کردی‌ده، چای اچه‌رگه اوطردی. بوگون ایرته بله‌ن اول چای اچمه‌گان ایدی. شونلقدن، آگار بو بولمه‌سنده‌گی اوّلگی چایی آیرم نه‌ملی، آیرم یاخشی طوٚیلدی. لکن کورشی بولمه‌ده‌گی ساعتنڭ «بر» صوقفان طاوشی آنی چاین تیز تیز اچوب بتررگه مجبور ایتدی.

کیچه کونی بویی بولمه أزلەب، بوگون جیینب، طاشونب ـ مونه ایندی ایکنچی کون حسن درسلربن حاضرلی آلماغان ایدی. کورشی بولمەدەگی ساعتنك فارینقیغنه طاوش بلەن برنی صوغووی، حسننی شول درسلری اچون نشویش‌که نوشردی. اول آشوغب هم پوشونب‌قنه چای یانندن طوردی‌دە، کتابلربن آلور اچون، کارزینی یانینه کیلدی. درس کتابلری باشقه کتابلر بلەن آرالاش صالونغان بولغانلقدن، آلارنی آلور اچون حسن‌گه کارزینده‌گی بتون کتابلرنی طوزغترغه کیرەك بولدی. حسن بو کتابلر آراسندن روسچه یازلغان جبر، هندسه، جغرافیه، تاریخ عمومی (قرون جدیك)، یاکا روس ادبیاتی تاریخی، روس نحوی، لاتینچه صرف، فرانسوزچه قرائت کتابلربن آلدی‌دە، اوستەلی یانینه کیلدی هم بولارنی برەم برەم تورلی ییرلرندن آچقالاب قارادی. کتابلر حسن‌نك تشویشین طاغیك قوتلەندردیلر. آلارنك اچندن حسن‌گەگنه طوزبلا طورغان بر کیفسزلك، بر اچ پوشررو آکقب طورا ایدی. بو کتابلرنك اچنده‌گی درس ایتوب آلوب‌دە برده اوقلمی قالغان یاکه بیك ناچار اوقولب، بلنمی قالغان ییرلر، تەنك‌گی چوانلر شکللی، حسننك طنچلغن بوزدیلارده، اول، شول طنچسزلقدن صقرانب، کتابلرنك برسندن درس اورنن اوقی باشلادی. کوزلر حرفلر اوستندن آشغوشب آشغوشب جابدیلر؛ اما فکر، صقرانب، بر نەرسەدە آکلی آلمی قالدی.

حسنگه، درسنك بولای آکلانماوی چای اورنینك اوستەلدن جییلماغانلغندن کیلگان شکللی بولدی‌ده، اول، جیتزگنه اورنندن قوزغالب، ئەبینی چای جییارغه دەشدی.

ئەبی چاینی جییوب بترگانچی حسن آشقوب نەمەکی طارتا طوردی‌دە، اوستەل بوشاغاچ، تیزگنه اوّلگی اورنینه اوطرب،

آلدینه تاریخ کتابن آچوب صالدی. لکن سبق همان اوقلمادی: ئلله نیندی، بیك یگل گنه جمله‌لرنی آکلاراچون‌ده حسن ئلله نیچه‌شه‌ر فات اوقوب چغارغه مجبور بولا ایدی. آندان صوك‌ده ئلی، شول ئلله نیچه فات مطالعه ایتوب آکلانغان جمله‌لرنك مفهوملری، فکر اوزلرندن کوچو بله‌ن، ئلله قایا اوچوب، طارالوب، جویالوب بته‌لر ایدی.

حسن، اورنندن طوردی‌ده، کتابینه فاراب، بولمه بوینده یورنرگه طوتندی؛ اول‌ده بولمادی، طاغی اوطردی، طاغی طوروب یوروندی، طاغی اوطردی، لکن فائده چقمادی: اوبلیام پیت‌لر (1)، گیورگ III نچی(2) فرانقلین، هم گیورگ واشینغتونلر(3)، بر برسینه صارلوشب، چوالوشب بتدیلر...

آندان صوك، تاریخدن باشقه طاغی بر نیچه سبقلرنی اوقورغه کیره‌ك ایکانلگی، حسننك ایسینه کلت ایتوب کیلوب توشدی‌ده، اول قولنده‌غی کتابن، امیدسزله‌نب، اوسته‌ل اوستینه طاشلادی هم ایك اوستك یاتا طورغان لاطین صرفن طارتوب آلدی. اوچ ایتکان شکللی، بو کونگی سبق اورننك ئلله نیقدر قاعده‌دن مستثنی نرسه‌لر بارلوب یاطالر ایدی؛ حسن، مونی اوقورغه طوتنسه، اوزینه ئلله نیقدر لغة بیکله‌رگه طوغری کیله‌چك ایکانن، ساعت اوچکه قدر آلارنی بیکله‌ب اولگرمه‌یه‌چك ایکانن خاطرینه کیتردی‌ده، آچولانوب کتابنی اوّلگی اورنینه ارغتدی. شوندی قاعده‌دن مستثنی سوزلر بله‌ن سویله‌شکان وبازغان روماللر، شوندی مستثنی سوزلرنی طفوب صرف بازوچی مؤلف ـ بو اشلر بن حسن‌گه دشمانلق بله‌ن اشله‌گانلر شکللی طویلب کیتدی.

(1) 18 نچی عصر اورتاسنده آنگلیه‌ده صوغش مینیستری بولوب طورغان کشی.

(2) آنگلیه کاروللرندن برسی.

(3) شمالی آمیریکانی آنگلیه تسلطندن قوتقارو یولنده خدمت ایتکان قهرمانلر.

حسن، کراۋاتینه کیلوب، چالقان یاتدی‌ده، بیك آفرینلاب تەمەکی طارتورغه طوتندی. یاتوب طورو آنكَ آچوین باصدی هم کوکلین بر آز طنچلاندردی‌ده، اول، یا کادن اوستەلی یانینه کیلوب، ممکن قدر آشقماسقه، ممکن قدر طنچ بولورغه طرشب، الجبر کتابن قولینه آلدی.

الجبردن ئلی اول باری ضرب‌قه قدر گنه اوقوغان ایدی. بو کونگی درسنى آکارضرب ایتولگان غیرمتناهی A, B هم C لرنی (1) چیشوب طاشلارغه، ماتور، شوما ایتوب آیروب قوبارغه کیره‌ك ایدی.

حسن اوّل، فکرینكَ بتون قوّتن جیارغه طرشب، کتابده‌غی قاعده‌لرنی قاراب چقدی؛ آندان صوكَ، آلارنكَ بتونلەیئوك آکلانب بتمه‌وینه‌ده قارامیچه، زاداچنیك (2) آلوب اشکه کرشدی.

زاداچا (3) لارنكَ باشنى‌غیراقلاری تیز اشل‌نسه‌ارده، بارا طورغاچ، آورایدیلر، اوزاق اوزاق چقمی آزابلانا باشلادیلر. شوندی زاداچالارنكَ برسنده طوقتالغاچ، حسن بر وقت یا کادن کراۋاتینه باروب یاتوب تەمەکی طارتا باشلادی. لکن تەمەکینكَ بو یولده آوزنی بیك تەمسزله‌تکانن، بوغازنی کیبدروب، یابشدروب کیفسزله‌ندرگانن طویغاچ، اول آنی طارتب بترمەدی: سونب بتمه‌گان کیلوش، ایله‌نگه ارغتدی‌ده، اوستەلی یانینه کیلدی هم یا کادن زاداچالارغه طوتندی. آلارنكَ قایسیلری چقدیلر، قایسیلری چقمادیلر. چقماغانلاری آرتندن، حسن، اوزاق اوطرمیچه، طاشلاب کیته باشلادی.

شولای اینوب اوطرغانده، بر وقت، نیگی یاق ساعتینكَ ایکی صوققانی ایشتولدی. صاناولی عمرنكَ بر کیسه‌گینكَ هیچ قایتماسقه

(1) علم‌الجبرده رقملر اورنینه استعمال‌ایتوله طورغان بعض حرفلر: $(A + B - C)$ $(A - B + C)$

(2) مسئله‌لر کتابی.

(3) مسئله‌لر.

اوطب کیتکانن کورسه‌ته طورغان بو طاوش حسننك طنچلغن طاغی بوزدی. اول، اشلنب بتمه‌گان بر زاداچاسین طاشلاب، آلدنده‌غی کتابنك ایکنچی بیتن آچوب فارادی. آنن ئلی اشلنورگه تیوشلی ئلله نیقدر زاداچالر بار ایدی. اول، کیفسزلنب کتابنی فولندن طاشلادی‌ده، بر فات بولمه‌سینك بویندن بوینه یورنب کیلدی.

بو آراده آنك باشنن کچکنه گنه بر پلان اشلنب آلدی. اول، زادچالارنی شول کوبی فالدرب، حاضر روس تحوی اوقوب آلورغه، آندان صوك تاریخنی طاغی بر قات کوزدن اوتکه‌رب چغارغه‌ده شولار بلن او چینلینه کیته‌رگه قرار بیردی. بو قرار آنی شاقتی طنچلاندردی: نیچکده، اوچ تورلی نرسه حاضرلب سبققه بارو بولا.

حسننك ترتیبسز، بوطالچق عرب تحوینه اویره‌نگان باشی باشته وقنده روس تحوبن مشقتسز آلا ایدی؛ لکن بو بولی آلای بولمادی: جانننغی ئللفایا آشوغو، آشقنو آکار کیره گنچه آکلارغه ایرك بیرمه‌دی.

تحونی نیچك کیره‌ك آلای بر ایکی قات اوقوب چقغاچ، اول یا کادن تاریخ که طوتنغان‌غنه ایدی، کمنگدر ایشکدن کرب، خازایکا بلن شپرتقنه سویلشکان طاوشن ایشوتدی. بو طاوش حسننك اوقوین بولدررگه یته فالدی. اول. کتابن آچق کیلوش فالدرب، اوز بولمه‌سینك ایشگی آلدینه کیلدی‌ده، کارربدورنی فارادی. کارربدورده بر کشی‌ده یوق ایدی، سویلشکان طاوش کوخنه‌ده ایدی. حسن، بولمه بوینچه یورنب، تیگی کشینك کارربدور آرقلی اوتکانن کوته‌رگه طوتندی. اول آنی خازایکانك قزی بولورغه کیره‌ك دیب اویلی ایدی. بر آزدن، کوخنه‌ده‌غی کشی، کارربدور آرقلی اوتب، ئویده‌نوك چغوب کیتدی. حسنگه آنك یوزی کورنمه‌دی، باری، طوپاس جیلکه‌سین فابلاغان، کرله‌نگان، چاچاقلانغان شه‌ل آرتی‌غنه کورنب فالدی. حسن بو آلدانوندن کیفسزلنب،

— تفو! چورت ۋازمی! — دیب نوکرندی‌ده، اوغورغه طوتنماقچی بولب، اوسته‌لی یانینه کیلدی. لکن مونده کیلگاچ، آنڭ اوفیسی برده کیلمی باشلادی: ئلل نیچك بیك اوزاق اوقواوب، بیك آرولغان، بیك یال اینه‌سی کیلگان شکللی ایدی. سوز باشینه ینه‌رگه قالغان آلتی یدی یول نرسه‌نی اول، آیاق اوستنده کیلوش کنه، کوزدن اونکه‌ردی، کیلوب طوقتاغان اورنینه کارانداش بلن بر علامت یاصادی‌ده، کراۋاتینه باروب یاتدی هم فکری بلن خازایکا قزینڭ گیمنازیه‌دن قایتقانن کوته‌رگه طوتندی. بر، ایکی، اوچ... بیش مینوت ئوتدی؛ «قزی» همان قایتمادی. مینوتلر بیك آقربنلاب، اچ پوشتروب ئوته‌لر ایدی. حسننڭ اول بلش توگل، طانش توگل، نیندی ایکانی معلوم توگل قزغه کیفی کیته باشلادی. یا ئادن برەر مینوت ئوتدی، حسننڭ کوتب یاتا طورغان قولاقلرینه کمنگدر ئوی آلدینه منوب کیلگان طاوشی ایشتلگان شکللی بولدی. حسن ئوی ایشگی آچلغان طاوشنی کوته باشلادی. برەر مینوت ئوتدی، ایشك همان آچلمادی. آچولماغانی اوچون ایشك گه، قایتماغانی اوچون قزغه آچو ایتوب، اول استیناغه طابا أیلنب یاتدی مینوتلر طاغی ئوتدیلر، قز همان قایتمادی. حسن، قزدن آچو آلغان شکللیرەك ایتوب، کراۋاتندن سیکروب طوردی‌ده، اچندن گنه،

— قایتماسا، خیرلی بولسونصانا! آنی کوتب، ۋاسکرسینسکیگه صوگفه قالوب طورب بولماس أیندی. اول‌ده شوندوق «اشلەتسه» اینه (1) طورغاندر ئلی — دیب اویلانب، کتابلارین تورورگه هم‌اوستین کیینورگه‌طوتندی. قزغه‌اوپکه‌لی بولووینه‌قارامیچان، اول آنی ئلی کتابلرین تورگانده‌ده، اوستین کیپونگانده‌ده کوندی؛ لکن «قزی» همان قایتمادی.

---

(1) سوپرولوب یوری.

حسن پالتوسین، ظور چیتلی قارا اشل‌په‌سین کیدی، کوزگی‌گه قاراب، میبقلرین توزه‌تب، چه‌چلرین بارماقلاری بله‌ن کوپرندردی‌ده‌، کتابلر تورگه‌گن کوته‌رب، آشوغبراق چغوب کیتدی.

3.

ساعت اوچ طولوب یتمه‌گان ایدی ئلی، حسن ۋاسکریسینسکای اورامغه باروب کردی.

اورامنك اوڭ یاق طرطواریننده عجب بر طغزلق، عجایب بر غلبه‌لك ایدی. گیمنازیه‌دن طارالا طورغان قزلر، اونیۋیرسیتیتدن چقغان استودینتلر، طاغی ئلله نیندی ئلله نیندی مکتبلرنك شاگردلاری، اوچسز قریسز تزمه‌گه تزواب، صالماققنه آدوملار بله‌ن، شاو-گور کیلوب، آغلالر ایدی. آلارنك شول شاو-شولی سیاحتلرین تماشا ایته‌رگه، یا که، مشقتلی اوقولرینه مشارکة‌ایتمیچه گنه، قزقلی سیاحتلرینه گنه مشارکة ایته‌رگه باراتا طورغان بر قدر یکت وقزلارده شوندوق طولغانالار ایدی.

حسن‌ده بولارغه قوشولاب کیتدی‌ده، قارشیغه کیله طورغان تزمه‌ده‌گی قزلارنی قاراب، صالماققنه آلغه آطلادی.

هر کوننی شوشی وقتده بو اورامغه کیله کیله، مونلاغی قزلارنك ماتورراقلارینك یوزلرین، بویلرین کوکلدن باوب بتر گانلکدن، اول بو قزلارنی بر آزغنه اوزینك بلشلری، آزراققنه دوستلری، آزراققنه اوزینه یاقنراق کشیلر شکللی ایتوب کوره ایدی. حتی، بره‌م بره‌م طوتقانده اول بو قزلارنك برسینه‌ده عاشق بولماسه‌ده، شوشی چه‌چه کلردن به‌یله‌نگان بوکینکه(1)، برده شکسز، عاشق‌ده ایدی.

(1) چه‌چه‌ك به‌یله‌می.

أنه آپالی سڭللی ایکی بهودیه. سڭلیسی، ماتور کوزلی، ماتور بوزلی، بیك ماتور چەچلی، بیك یاشکنه قز. آپاسینڭده چەچلری بیك ماتور، لکن بورنی بلەن آوزی یەمسز. حسن بولارنی هر کوننی شوشی وقتك شوشی اورامك کوره هم کچکنەسینه بیك تکمکلەب قاراب کیتە. لکن اول قز موکار برگنه مرتبه، اتفاقی‌غنه، ایس کینمیچه گنه کوزین توشورەده، تیزگنه آلا.

مونه ظور چۆم قارا کوزلی بر گیمنازیستکا. آنك بیلدن بیك آزغنه توبەن توشکان طونی‌نڭ آست باغندن آپپاق آلیابقچی کورنب بارا. اول قولتق آستینه کتابلارین قصدرب، باشین بیك آزغنه اوڭ یاقفەراق صالوب، جەهەت جەهەت آلداغی کشیلرنی اوظب کیتە. آنڭ ماتورکوزلری بوگون‌ده، هرکونك گیچه، ئلله نیچك موڭلی هم عقللی، قاریلار. حسن اول کوزلرگه ظور بر محبت، ظور بر تعظیم بلەن قاری.

أنه بر تاتار شاگردی. اول، بیلسز بیشمەتنی بیك شما ایتوب کیگان‌ده، ایکی قولین ایکی کسەسینه طغوب یبەرگان؛ قاراکول بورکنی قاش اوستینەرەك قـکفر صالغان؛ چیگه صاقاللارین یبەرب، ایبه گن قرغان؛ بیك حرص بلەن قزلار قاراب بارا. حسن بو شاگردنی خداناڭ بیرگان هر کوننك کوره؛ آنڭ قارا کوزلرینڭ ئلله نیچك یلتراب طورغانلغن‌ده آیرم آچق سیزه.

أنه طاغی بیك کوب قزلار. آلارنڭ قایسیلرینڭ بوبلری بیك ماتور، قایسیلرینڭ قیلانشلاری بیك محبتلی، قایسیلرینڭ سویلەشو رەوشلری، کڵولولری، طاوشلری سویکملی، قایسیلرینڭ بورونلری بلەن قاشلاری ماتور، قایسی برلرینڭ ایرنلری واول ایرنلرنڭ اوبشرگه تلەگان توسلی نازلی طورشلاری سویکملی . . .

حسن بو ماتورلق، بو سویکملیلك اچنده، اوز اوزین بتونلەی

اونتوب، ایسرکان‌صماق یورنرگه طوتندی. آزغنه بر وقتقه بولسده‌ده، اول اوزینك طورمشینك اچ پوشرغچ یاقلاریندن آیرلدی، حتی آلارنی اونتدی‌ده کوزلری آلدنده‌غی ماتوراق بلـن گنه عمر سوره باشلادی. اول هر کوننك شوشی‌وقتنده شول طویغونی، شول ایسرکلکنی، شول ماتورلق بلـن گنه صولو آلوب، طورمشنك باشقه یاقلاریندن بتونل‌یـگه بتونل‌یـگه آیرلوب طورونی ازلـب، بو یرگه کیله ایدی. هم قصقه‌غنه بر وقتقه شول ازلـه‌گان نرسه‌لرین طابوب‌ده طورا شکللی ایدی.

حسن، کونده‌گی عادتنچه، شهر باصصاژی چاتینه قدر صالماقنه کیلدی‌ده، چاتده بره‌ مینوتقه‌غنه طوقتادی؛ آندان صولك قارشیغه کیله طورغان آغومغه قوشولب، کیلگان یولی بلـن کیری قایتورغه چقدی. قارشوغه طاغی قزلاراوچوری باشلادیلار؛ نیندی‌در بر قزدن آکقوب قالغان بیك قوتلی ایسلی مای ایسی ته‌مه‌کی هم صیغارا توتونلرینه قوشلب، قارایسینه بوطالوب، حسننك بورینینه کردی‌ده، آنی طاغیده ایسرته توشدی.

بر نیچه آدوملار کیتکاچ، حسننك آرتندن بریگت کیلوب یتدی‌ده، التفاتسزراققنه بر قیافت بلـن،

ــ آ، گاصپادین آرصلانف! یوبکالار(1) صاغالاب یوریسکمی؟ــ دیب، قول بیردی.

اورتاچه‌راققنه بویلی، جه‌یگی پالتو هم جه‌یگی اشلـپه کیگان بو یگت اوستنده‌گی کییملرینك اوزینه یوغشسزلغی، صورغلت کوزلرینك آرتـق اوسنکه چقوب طرولاری، ماکلای اورتاسینك ئلله نیچك قیافتسز اچکه باطوب طوروی هم قوللرینك قب قزل وبیك ظور بولولاری بلـن بو اورام وبو ماتور قزلار آراسینه یاکلش کیلوب کرگان شکللی ایدی.

(1) بو اورنده، خاتون قز معنی‌سنده. ذ کرلشوب وارادة صاحبته.

حسن کوچله‌نب‌کنه یلمایب،

— آ، صمدف ایکان! صاومی؟ نیحاللر؟ — دیب، یگت بله‌ن کورشدی.

صمدف بر آز وقت، حسننك صوراولرینه التفات ایتمیچه‌گنه، باشین بریافقه‌راق بوروب، چینکه فارانب باردی؛ آندان صوك حسننك پالتو یاقاسندن کورنب طورا طورغان آق یاقاسینه کوزلرینك اوچلری بله‌ن‌گنه قاراب، صقرانغانراق، فارینق طاوش بله‌ن،

— مونه отдыхъ قه (یال ایته‌رگه) چقدم ئلی. самообразованіе بله‌ن занимаюсь (1) — دیدی‌ده طاناوندن طنقشراق‌قنه «کگفح!» دیگان طاوش چغاردی هم اوزینك همان اوقوب‌قنه یاتا ایکانلگن، روس محررلرینك همه‌سین اوقوب چقغانلغن، تاریخ، هیئة، اقتصاد فنلری بله‌ن بیك یارانوب شغلله‌نگانلگن سویله‌رگه طوتندی. سوز آراسنه طوری کیترب کیترب کریلوف‌نك باسنیه‌لرندن بر نیچه‌سینك باشین اوقوب کیندی؛ ئلله نیچه کتاب اسملری قصتردی؛ مارکص، ئنگلس، بیبل(2) هم تان‌اسملرین ذکر ایتدی.

صمدفنك بیك قصقه سویله‌نرلك نرسه‌لرنی‌ده، بیك اوزآیتوب، بیك بوطاب سویله‌وی، سوز صایون ئلله نیندی کتاب اسملری، کشی اسملری قصترووی، هر کمنی طویدروب بترگان باسنیه‌لرنی اوقی اوقی اوز سوزلرین قوتـله‌وی، شوندی بره‌ر نرسه اوقوب کیتکاچ، آلدنلغی کشیگه جیکگان‌صماق قاراب طوروی، بورنندن بیك یش «کگفح!» دیگان طاوش چغاروی، — همه‌سی برگه جییلب، حسننی بتونله‌ی طویدردیلرده، اول، سوزنی ایکنچیگه بوروراچون،

(1) علم آرتدرو بله‌ن شغلله‌نه‌م.

(2) مشهور ساتسیالیستلر.

ـ شریف افندینك شعرلر مجموعه‌سی چقغان؛ اوقودکمی؟ باراندکمی؟ ـ دیب، صورادی. صمدف یاکادن التفاتسزغنه حسننك آق یافاسینه کوز صالدی هم طاناوندن «ککقح!» دیگان طاوشین چغاردی‌ده،

ـ شعر نـا ناتارسکم یازیکی بیط نی موڑت! (1) ـ دیدی.

حسن آندان دلیل صورادی. صمدف، یارم روسچه، یارم ناتارچه‌لاتب، بیك اوزون سویله‌ب، ناتار شعرلری نیندی کوی بله‌ن جرلاساك، شول کوی بله‌ن جرلانالار، اوزلرینه مخصوص موزیکاغه مالك توگللر، آندی نرسه‌لر شعر بولمیلار، دیگان مفهومنی آکلاتدی‌ده آخردن کریلوفنك (2) "Квартетъ" دیـگان باسنیه(3)سین اوقوب، ناتـار سوزلرندن نیچك ایتدرب ترسه کده شعر چقمایاچقلغن دعوا ایتدی.

حسن بوکار قارشی،

ـ ناتارنك اوزندن کامپازیتورلار چقسه، ناتار شعرلرینك‌ده‌اوز موزیکالاری‌بولور؛ پوشکین‌شعرلرینك‌ده کوبسی‌اوز وقتنده‌موزیکاگه صالونماغانلار ایـچ ـ دیب قاراسه‌ده، صمدفنی سوزندن قایتارا آلمادی.

حسن بـلـه‌ن صمدف ایندی پـاصصاژ بله‌ن چیرکاو آراسین اوچنچی قات أیلنه‌لر ایدی. آلارنك مناظره‌لرینك ایك قوتلی چاغنده‌غنه گیمنازیه‌دن آخرغی کلاص قزلاری تورکم تورکم چغا باشلادیلارده، حسن، ایده‌شینك سوزلرینه قولاق صالمیچه، یاخشیلابراق قارانوب بارا باشلادی. آرا تیره‌گنه آنك قولاغینه صمدفنك «ککقح!» دیگان طاناو طاوشی، بروقت "Квартетъ" باسنیه‌سینك برکیسه‌گی ایشتولب ایشتولب کیندبلر.

---

(1) تاتار تلنده شعر بولورغه ممکن توگل.

(2) مشهور روس محرری.

(3) قصه‌ٔ ذوحصه.

پاصاژ چاتینه کیلوب یتکاچ، صمدف قزارونفان هم اوشوگان طوپاس قولین حسن‌گه صوزدی‌ده،

— مین شوندن کیتەم؛ بر تاۋاریش‌دن کنیگالار (ایبده‌شدن کتاب‌لار) آلوب قایتاسم بـار. کـکقح! نوبا تیبه صاۋیتویو زانیماتسه ساماآبرازوۋانییم (1). پالیتیچسکایا ئکانومیا (علم اقتصاد) کوبره‌ك اوقو سین. کـکقح! — دیب چرك کول چاتینه بوراب توشب کیندی. صوکفی سوزلرنی أیتکانده صمدفنك طاوشی ئلله نیچك مـافتانچاق بولوب چقدی.

بومافتانچاقلقده حسن اوزین کیمستو شکللی برنرسه سیزوب کیفسزله‌ندی‌ده صمدفنك آرتندن آچولبراق کوز بله‌ن قاراب قالدی. آندان صوك چاتده‌غی ساعتلر مغازینی ته‌رزه توبنده‌گی ساعتنك دورتنچی یـارطی بولغانن کوروب، کیلگان یولی بله‌ن جه‌هه‌تله‌بره‌ك کیری کیتدی.

حاضر ایندی بوروچی خلق شاقتی سیره‌گایگان ایدی. حسن برنیقدر کشیلرنی، برنیقدر قزلارنی‌ده اوظب کیتدی‌ده ایکی قز آرتینه آدوملارین ایبه‌رتدی. بوقزلارنك برسینك اوزون، قوکغر چه‌چ طولومی باش سلکنگان اوکفایفه بیك ماتور سلکنب بـارا ایدی. حسن، چیرکاو چاتینه کیلوب یتکانچه، شول ماتور طولونمنك ماتور سلکنووین قاراب کیلدی‌ده، شول چاتدن بوروب لاباچیفسکای اورام بله‌ن کیتدی.

بواورام طن ایدی؛ قزلارده کورنمه‌دیلر. برآز بارغاچ، حسننك کوزلری ۋاسکریسینسکایده کورنگان ماتور قزلرنی یوقسنا باشلادیلر. طاغی برآز بارغاچ، حسننی آفرینفنه براميدسزلك قابلی

(1) مین سیکا علم آرتدرو بله‌ن شغلله‌نورگه کیکاش بیرم.

باشلادی: شول ماتور قزلرنك برسبنك‌ده مونی سوبه‌وی؛ آلارنك برسینه‌ده مونك کیره‌ك توگللگی؛ آلارنك، مونك بارلغن یوقلغن‌ده اعتبارغه آلماغان شکالی، التفاتسز آزابلانولاری — حسننی پوشندردی. امیدسزله‌ندردی، طنچسزلاندردی.

بو راحتسزلك حسده یش بولا ایدی: قزلار کوبره‌ك بولغان بیرلردن قاینقانده، هر وقت دیه‌رگه ممکن، اول شوشی طویغو بله‌ن جفالانا ایدی. موندی وقتلرده آکار، ماتور هم قوبشی استودینتلر دنیانك ایك بختلی کشیلری شکللی طوبلاده، اول آلارنك حالینه قزیغا، حتی کونله‌شه باشلی ایدی.

شولای پوشونب بارا طورغاچ، اول، اوزینك شهر تیاتری یانینه کیلوب یتکانلگن، طویمی‌ده قالدی. تیاتر یاننده آنی بریگت طوقتاتدی:

— ای، حسن، حسن، طوقتا ئلی...

اوزونچارافقنه، نچکه بویلی، بیك قوبشی هم‌بوغوشلی کیینگان بویگتنك اوزونچارافقنه، یابق، صافال میبقسز یوزنده ایکی ماتور قارا کوزلردن باشقه برنرسه‌ده کوزگه بەرلب طورمی ایدی. یگت حسن یانینه کیلوب یته‌ر آلدندن بتون یوزی هم ماتور کوزلری بله‌ن جه‌مه‌ت کنه یلمایب آلدی‌ده، آشوغچقنه حسنگه قول بیردی؛ هم،

— حاضر بزنك اشلر صودقه کیتدی. مین بشیرف حبیب‌اللّه‌دن ایللی ملك تنکه صوریم — دیب، جه‌مه‌تکنه سوز باشلادی‌ده حسندن تصدیق هم تحسین ایتونی کوتکان شکللی ایتوب،

— شولای ایتمینی آنی، ایمه؟ آندی بورژویلاردن جونلینك بل‌ن آلا آلمیسك آنی، ایمه؟ — دیب، سوزن کیسدی.

حسن یگتنك بشیرف‌دن نیندی آقچه دعوالاغانن بل هم حقلقنی ایبده‌شی یاغنده دیب اویلی ایدی. اسماعیلنك (یگتنك اسمی اسماعیل

ایدی) سائلانه قاراب طوروینه قارشی، حسن،

— конечно (1) — دیب، قصقەغنه جواب بیردی‌ده یکلچه گنه باش ایدی. اسماعیل، حسن جواب بیروب بتررر بترمەس، آنك قولنداغی کتابلر تورگه گینه کوز توشردی‌ده، آشوغب‌قنه،

— سین ئلله урокъ (2) که باراسکمی؟ قوی ئلی، حسن، بارما ئلی بوگون урокъ که؛ مینم سیڭا سویلر سوزلارم بار؛ أیده ئلی، بزگه باریق ئلی — دیدی.

حسن، کیچەده سبققه بارا آلماغانن، بوگون بارمی قالورغه یاراماغانن، سویلی باشلاغان ایدی، اسماعیل آنك سوزین بولدرب، آشوغب آشوغب،

— کیت ئلی! نازلانما ئلی. بر اوروك (سبق) بلەن ئلله قایا بارا آلماسسك. آنك بلەن‌گنه آتیستاتقه (3) امتحان طوتا آلماسسك. أیده ئلی باریق ئلی بزگه؛ مینم کیف‌ده برده یوق، اچ‌ده پوشا، سویلر سوزلارم‌ده کوب — دیب، حسننی قولتقندن طوتدی.

حسن، برەر مینوت اویلاب طورغاندن صوڭ، یاکادن، سبقن قالدراسی کیلمەگانن، بولایده بیك یش سبقدن قالا ایکانن، سویلەرگه طوتنغان ایدی، اسماعیل یاکادن آنك سوزین بولدرب، اوزلرینه بارورغه قصتی باشلادی. شولای ایتوب یاکادن بر آز مناظره قیلوشقاچ، حسن اسماعیللرگه بارورغه رضاء بولدی.

اورنلرندن قوزغالوب کیتکاچ، اسماعیل بر آز آلغاراق چقوب، بورلوب حسنگه قاراب، بتون یوزی بلەن یلمایب،

---

(1) البته.

(2) سبق.

(3) بو اورنده «گیمنازیەنك سکز صنفندن» دیگان سوز.

ـ بر اوروك بلهن اسنردینت بولماسسكُ ئلی، ایمه؟ چنن أیتكانن طاغن اوقوماغان كشیلر دنیاده лучше (1) طورالار ئلی؛ أنه شول بشبرف ـ نی گراموننی (یازو طانومی طورغان) چولهر بر موڑیك اول. كسهسنن میلیونی بولغاچ، آبرازاۋانیهگه توكورمیده، ایمه؟ ایمه؟ـ دیدیده، ماشینا بلهن كولگان شكالی، آشوغج وتیگزگنه كولب بیهردی.

حسن یلمایدی، لكن جواب بیرمهدی. بوگونن سبقفه بارا آلمی قالووی اوچون اچی پوشا باشلاغان ایدی. اول، بر آز بیر كینكانچه، اچندن گنه اوز اوزین تیرگهب، یومشـافلفی اوچون اوز اوزینه اوبكهلهب، باردی.

اسماعیل، طاغی اوّلگی سوزلربن دوّنلهب، ئلله نرسهلرسویلهدی هم هر بر جملهسی صوڭندن حسندن „ایمه؟" دیب تصدیقده ایتدره باردی. حسن "конечно„ (البته) دیب تصدیقده اینه باردی. لكن حسننكُ باشی بو وقتن بتونلهی باشقه نهرسه بلهن مشغول ایدی. اول، اسماعیلنكُ سوزلرینهدهاوزینكُ "конечно„ دیب تصدیق ایتووینهده اهمیة بیرمهدی، اویلی اویلی اوزیدكُ سبقفه بارمی قالوینه عذر طابوب چفاردی:

ـ بوگون اوچیتلـگه بارودهده فائن یوق ایدی: سبقلر رهتلهب حاضرلهنمهگانلر ایدی. مونه ایرتهگه سبقلر یاخشی حاضرلهنورلر؛ اوچیتلـگهده، البته البته، بارولور...

بو عذر طابولغاچ، آنكُ اچ پوشوی یـڭلهیدی؛ ایرتهگی كوندن طوتونوب، سبقلر بیك یاخشی حاضرلهنه باشلانورلر، هم اوچیتلـگه هر كوننی، برده قالمیچه، بارولا باشلانور شكالی بولدی.

حسن بو اویلاردن آینوب یتـكانـده، آلار بر كاندیترسكیگه

---

(1) یاخشیراق.

یافنلاشوب کیلەلر ایدی. کاندیترسکی‌گە کیلوب یتکاچ، اسماعیل، «ئەیدە ئلی، برەر نەملی نەرسە آلوب چقیق ئلی» دیب، حسننی مغازین‌گە آلوب کردی. موندەغی صاتوچی مارجالاردە، کاصصادە اوطروچیسی‌دە اسماعیلنی بلەلر بولورغە کیرەك، آنی آیرم بر یاقتی یوز بلەن قارشی آلدیلر هم باش ایب سلاملادیلر؛ آرادن برسی پیروژنی‌لر یانینە کیلوب،

ــ سزگە پیروژنیلاردر؟ بوگون سز آلا طورغانلارنك ایك یاخشیلری بار ــ دیب، اسماعیلنك جوابن‌دە کوتمیچە، پیروژنی کارزینی‌دە حاضرلەدی. اسماعیل، پیروژنیلرنك توعلرین خصوصی اسملری بلەن آطاب آطاب، کارزینگە 15 نی صالدرب آلدی‌دە حسنگە قاراب،

ــ قزان‌نك باشقەکاندیترسکیلارندە هیچ بولارنقی شکللی یاخشی پیروژنیلر بولمی. بزنك تاتاربایلاری آقچەلاری بار اوستندن ئەیبرنك اورنن بلوب آلمیلار، ایمە؟ ــ دیدی.

مغازین‌دن چقوب بر آز بارغاچ، حسن اسماعیلدن اوقولارینك نیچك بارغانن صوراشا باشلاغان ایدی، اسماعیل یکلچە گنە قول سلکوب، آنی بولدرب، آشوغب آشوغب،

ــ ای، کیتسەنە زنهار، نیچك بارسون صوك ــ دیدی، بر آدوم حسندن آلغەراق چقوب، آڭا بورولب قاراب، سوزندە دوام ایتدی:

ــ بالالی ئویدە заниматься (اشتغال) ایتوب بولامی صوك. آبینك بالالری کونی بویی آقروب طورالار. заниматься ایتەر اوچون طنچ بیر کیرەك؛ ایمە؟ بالالی ئویدە برکشی‌دە заниматься ایتە آلمی‌بیت؛ ایمە؟ заниматься ایتەر اوچون отдѣльно (آیرم) طورورغە کیرەك؛ ایمە؟ همە نرسەگە آقچە کیرەك؛ ایمە، ایمە؟ آبینك بالالری

آفرالارده مبنم میگربن (1) باشلانا، کیف کیته؛ مونه شونك занимaться ایتوب قارا ایندی...

اسماعیل بو سوزلرنی آیروم بر آشوغچلق بلەن سویلەدی هم هربر «ایمه؟» دیـگان سوزی آرتندن، ایبدەشینك یوزینه یاقنراق بوکرەیب، آندن تصدیق ایتونیگنه کوتکان شکللی ایتوب باردی.

حسن، بو سوزلرگه بتونلەی اشانوب یتمەسەدە، بالالی ئوینده اوقوب بولا دیـب اویلاساده، اوزینه معلوم بولماغان بر طویغو سببلی، اوز اوزین کوچلەب، اسماعیلنك اوقی آلماونده معذور ایکانینه اشانورغه طرشا ایدی.

بر آزبارغاچ، بزنك مسافرلرمزنیژنی ـ فیدرۋسکایغه کیته طورغان ترامۋایغه مندیلر. کاندوکترغه آقچه توله گانده، حسن اوزی اوچون اوزی تولەرگه تلەسەدە، اسماعیل هـر ایکیسی اوچون آلدانراق تولەب ئولگردی.

4.

ایکنچی کوننی حسن یوقوسندن ساعت اون طولغـاندەغنه طوردی. کیچه اول اوز کۋارتیربنه توننگی ساعت 2ده گنه قایتقان ایدی. شونلقدن، خازابکا آنی، اوز قوشوی بوینچه، ساعت سکزدوك اویاتقان بولسەده، اول، یاکادن یوقلاب کیتوب، شوشی وقتقه قدر اویانا آلماغان ایدی. ساعتنك اون ایکانن بلگاچ، اول کیفسزلەنب پوشونب، تیز تیزگنه یووندی، تیز تیزگنه چای اچدیده سبقلرینه طوتندی. لکن، حسننك تلەگینه، پوشنوینەده قارامیچه، سبقلر بوگونده اوقولا آلمادیلر:

(1) باش' آوزووی.

اول، بروقت ایشـکدن کملرنك‌در کرگانلگن سیزسه‌ده، برده اعتبار ایتمیچه‌گنه‌اوقووندە دوام اینکان ایدی؛ اکن اول کرگان کشیلر شاولاشا باشلادیلر؛ طاوشلارندن آلارنك قزلار بولوچیلغی آڭلاشولا باشلادی. شوندن صوڭ ایندی حسن‌ده، اوقوون بواب، قزلارنك سویله‌شولرین، کولشولرین طڭلاب طوردی. آلارنك نیلر سویله‌گانلکلری، آیرم آچق ایشتواب یتمه‌سه‌ده، چرقلداب کولشولری حسننك قولاغن کیفلی قطقلادی. آلارنك برسینك کولو طاوشنده آیرم نشاط هم آیرم بر یاڭغراش ایشتولگانلکدن، حسن آنی بیك یاش یاکه بیك آچق قز بولورغه کیره‌ك دیب اشانوب قویدی. شوندن صوڭ ایندی اول، نیقدر کوچلنسه‌ده، سبقلرین وقی آلمادی: سبقلر طوب طوغری اوقولمیلر، فکر آلار طوغرسنده بر نرسه‌ده اویلامی، کوزلر آلدلارنده یاطا طورغان اوچسز قریسز حرفلرنی، سوزلرنی، جمله‌لرنی طوب طوغری‌غنه کورمیلر، بتونله‌ی کورمیلر ایدی.

حسن، استینادەغی کالیندارغه کوز توشوروب، آنده‌غی چیسلانك قزل ایکانن کورگاچ، تیگی قزلارنك برسی خازایکا قزی بولورغه کیره‌ك دیب، اویلادی‌ده بر ایکی قات بولمه‌سینك بویندن بوینه یورنب چقدی؛ تیزگنه برتەمه‌کی طارتب طاشلادی؛ یاڭادن اوستەلی یانبنه اوطردی، هم سبقلرین اوقورغه طوتنماقچی بولدی، لکن بولدرا آلمادی: فکر طاغی بر نرسه‌ده اشله‌مه‌دی، کوزلر طاغی آلدلارنده‌غی کتابنی کوررگه تله‌مه‌دیلر. اول یاڭادن بولمه‌سی بوینده یررندی، یاڭادن تیز تیزگنه برتەمه‌کی طارتوب طاشلادی‌ده آخردن کارزینی یانبنه کیلوب، آنك اچندن ماندالینا(1) آلوب، اوز بولمه‌سی ایشگینه قارشیراق بربیرگه اوطرب، اوینارغه طوتندی.

(1) اوین قورالی.

حسن ماندالیناده شافتی روس کویلرین اوینی ایدی. بو یولده اول اوّل، بیك طرشوب، «طاسکا ﭘا رودینی(1)» هم «ۋالس ناد ۋآلنامی(2)»نی، آندان صوڭ «کازاچوك(3)» هـم ایـڭ آخردن "Лѣсная сказка" (4)„ نڭ بر کالینا(5)سین اوینادی.

لـکن نیقدر طرشوب اوینامـهده، اول بولارنڭ برسنده، یاخشی دیب أیتورلك ایتوب، اوینی آلمـادی. عموماده اول شانتی کوب کویلر اوینی، لـکن شولارنڭ برسنده بتونلهی درست هـم چن موسیقه‌وی ایتوب اوینی آلمی ایدی. آنڭ اویناونده، بتونلهی درست بولوب یتمه‌و اوستینه، طاغی ئلله نرسه، قـلم بله‌ن یازوب بلدرب بولمی طورغان بر نرسه یتوشمی: ماندالینانڭ قورۇچ قللری آنڭ قول آستونده تورلی کویلر چغارالار، لـکن آلارنی ئلله نیچك قطرشی وجانسز ایتوب چغارالار ایدی.

بو بولده حسن "Лѣсная сказка"„نڭ شول اوزی اویناغـان بر کالیناسنده‌ده یاڭلشدی هم شول یاڭلشووین اوزی‌ده سیزونب، تیزگنه ماندالیناسین طاشلادی‌ده، سبقلرین اوقی بـاشلار اوچون، اوسته‌لی یانینه کیلوب اوطردی.

قزلار یاغنده سویلشو، کولشو همان باصولمی ایدی ئلی. حسن اوقی آلمادی. اوقیمی‌غنه کتابلری آلدنده بر آز اوطروب طورغاچ، اول کینه‌تکنه اورنندن طوردی‌ده، قولینه قوین ساعتن طوتـب، بولمه‌سینڭ ایشگی توبینه کیلدی هم آنده برە‌ر سیکوندقنه طوقتاب

(1) «وطننی صاغنو».
(2) «طولقنلر اوستنده ۋالس».
(3) برتانس کویی.
(4) «اورمان حکایه‌سی».
(5) بوون، کیسه‌ك.

طورغاندن صوڭ، ياڭادن اوستەلى يانينه قايتوب، كوز گيگه قاراب، چەچلرين كوپرتدى، مييق اوچلارين توزەتدى‌ده ترددلى گنه آدوملار بلەن قزلار بولمەسينه چقوب كيتدى.

قزلار زالده اوطرالار ايدى. حسن، زالغه باروب كر ناچ‌ده، چيتدەگى بر اسكاميەده نرسەدر بەيلەب اوطرا طورغان خازايكاگه قاراب،

— أيتوگز، رحيم ايتوب، سزنڭ ساعتگز طوغريمى؟ مينم ساعتم طوقتاب قالغان — ديدى‌ده، خازايكادن «درست بولورغه كيرەك» ديگان جواب آلغاچ، استينا ساعتينه قاراب، اوزينڭ ساعتن درستله‌گان بولوب آزابلانا باشلادى. قارچق، بەيلى طورغان نرسەسندن كوزلرين كوتەرميچەگنه، آكار،

— سز، آتاقاى، ماندالينادە بيك ياخشى اوينيسز ايكان. ياش يگتكه اوينى بلو كيرەك شول؛ مونه قزلار ماقتاب اوطرالار ئـلى سزنى. مونه مين سزنى آلار بلەن بلشدريم ئلى... أنه تيگيسى مينم قزم - ماريه ۋاسيليۋنا؛ مونه بو كولەچ يوزلى красавица (1) — آنڭ ايبدەشى زينابيدا آندريۋنا — ديدى. حسن اوڭغايسز رافقنه، قزلارنڭ هر ايكيسى بلەن كورشدى‌ده، ماريه ۋاسيليۋنانڭ كورسەتوى بوينچه، شول تيرەدەگى بر اسكاميەگه اوطردى.

ماريه اورتاچەغنه بويلى، سيمزده توگل، آرق‌ده توگل گەودەلى، توگەرەككه ياقنراق طوليغنه يوزلى، كوك توسلى چەچلى، صارى وآز بلنه طورغان قاشلى، بر آز جەينكرەك بورنلى، يلمايورغه طورا طورغان بيك ماتور آوزلى، نچكەگنه بيللى، 19—20 ياشلرچاماسنداغى قز ايدى. آنڭ اوستندەگى، گيمنازيستكالارغه مخصوص فورما بلەن تگلگان، پراستوى‌غنه كولمەگى هم آلدين بر آز كوپرتبرەك، لكن

(1) گوزل - ماتور.

تكلفسز ياصالفان پرېچوسكا(1)سى - اوزينه كيلشوب طورالار ايدى.

حسننك بر آز قاوشانقراغانصماق، سوز باشلاب كينه آلمى طورووبن كورگاچ، ماريه اوزى سوز باشلادى:

— سز "Лѣсная сказка" نى اوينيسز ايكان؛ مينم ايك يارانا طورغان كويم اول. مونه زينا (زينابيدا) آنى گيتاراده بيك ياخشى اوينى . . .

زينا يوزبن بالاصماق چطى‌ده، جه‌هه‌تكنه،

— يوق، آلايوق ياخشى اوينامنم. مين ئلى يساكا اويره‌نب كيلم آنى. اول ميكا بيك اوشى: سزگه اوشيمى؟ — ديب، شادلقلى هم نازلى يلمايفان كوزلرى بله‌ن حسن‌گه قارادى.

بوقز ئلى بالالقدن ياكاچقوب كيله طورغان 14 — 15 ياشلك قز ايدى؛ آنك همه نرسه‌سى: نچكه، باش طال چبقى شكللى، بويى، نچكه، لكن طولى موبينى، شوقلانوب طورا طورغان قارغلت - قؤكفر كوزلرى، آلار اوستنده‌گى نچكه‌گنه، كه‌كرى قارغلت قاشلارى، بيلبنه قدر توشكان قوكفر چه‌چ طولمى — همه‌سى ياشلك، طاوشالماغانلق كورسه‌تب طورفان شكلى طورالار ايدى.

حسن بر آز وقت آنك كوزلرينه طوب طوغرى قاراب طوردى‌ده، اوزى‌ده‌اول كوينى بيك يارانا ايكانلگن سويله‌دى؛ آندن صوك كوزلرين ئلى ماريه‌گه ئلى زيناغه كوچرب، اوزينك بوكوينى ياكاغنه اويره‌نورگه طوتنغانلقن، عموماده ماندالينا‌ده ئلى كوبدن توگل‌گنه اوينى باشلاغانلقن، سويله‌دى.

زينا حسننك سوزى بته‌ر بتمه‌س، كوزلرين جيتز گنه يلمايتب،

— بزده سيرگى زاخارؤيچ ديگان بر استوديت طورا؛ مونه شول اوينى ماندالينا‌ده، مونه اوينى! — ديب، ئلله نبچك، بيك كيلوشلى

(1) چه‌چ ياصالوشى.

ایتوب، کوزلرین قصا توشدی هم قاشلارین کوزلرینه یاقن کیتردی. آندن صوڭ قولنده بۆترب شایاروب اوطرا طورغان کاغدین ماریه‌نڭ باشینه ارغتدی‌ده،

— مونه ماروسه(1) بله ایندی آنی — دیب، یا گُغراشلی، یاش، شاد کۆلو بلەن کولوب یبەردی. حسن بو کولودن ئلله نیندی، اوزی اوچون کیفسز بر معنی آکلاب، ماریه بلەن زینانڭ هر ایکیسینه طوغری طوغری قاراب طوردی. آنڭ کوزلرنده پوشمقلی آبدراش سیزوله باشلادی. ماریه، کوزلرینڭ اوچلرین‌غنه حسن‌گه توشروب آلدی‌ده، زیبا ارغتقان کاغدنی ایده‌ندن کوته‌رب، آنی زینانڭ اوزینه آطدی هم حسن‌گه قاراب، نچکه گنه نیرۋنی طاوش بلەن،

— ужасно (خراب) شایان قز؛ مەنگو کوله‌ر، مەنگو شایارور؛ مەنگو ئلله نیندی آقلسز سوزلەر سوبلەر — دیدی‌ده، کوزلرین زیناغه کوچروب یلمایدی.

زینانڭ تیگی استودینتنڭ اویناوینه عشق طوتقان شکللی کورنوی، اول استودینتنڭ اسمی چفو بلەن قزلارنڭ بر برسینه قاراب معنی‌لی یلمایولاری حسننی پوشندردی. شول پوشنونڭ آچوین آلور اوچون، اول ماریه گه،

— زینـاییدا آندرییۋنـا آقلسز سوزلر سویلەمدی ئـلی؛ مینمچه، بالعکس، اول ایکیگز اوچون‌ده بیك کوب نەرسه آکلاتا طورغان سوزلر سویلەدی. اول استودینت، آخری، بیك کوب قزلارنڭ معبودی‌در . . . — دیدی‌ده، أیتورگه تلەگان سوزین، روسچه جمله حاضرلەب ئولـگرتە آلماغانلقدن، أیتوب بترمی قالدردی. اگر اول درست وشۆما روسچه سویلی آلسه، شاعرانه بر تصویر بلەن، تیگی استودینتنڭ بو قزلرغه بیك قدرلی، بو قزلار آکار عبادت قیلو درجه‌سنده

(1) ماریه‌نڭ مصغری.

اوز اوزلرین آنـك آلدنده واقسندرغان، آنـدی یـگـتلر اوزلرینه عبادت ایتوب یوروچی قزلاردن کولەلرگنه ایکانن سویلەب، ماریه بلەن زینانك حب نفسلرینه طوقنغان بولورایدی. سویلەیەچك مفهوم آنك باشنن ناتارچه سوزلر بلەن شوشی روشده تزلگان ایـدی. لکن جملەنك باشندوق اول بر نحوی خطا یاصاب قویدی هم شول خطاسین اوزی سیزندی‌ده، کیفسزلەندی وشونلقدن روسچه جملەلر حاضرلەب ئولـگرته آلمی باشلادی. أیتورگه تلەنگان نرسه أیتولب یته آلمی قالدی.

اوزاقلامی، هر اوچیسینك تلەوی بلەن، سوز باشقه نرسه‌گه کوچرلدی. سوز آراسنن قزلار حسندن اسمین‌ده صوراب آلدیلار؛ اول آلارغەده اوزین، بوٌگینی پیتروویـچ دیب، طانتدی.

ماریه، سوزچان قز بولسەده، آنـك بلەن اوزاق سویلەشب اوطرو اوکفایسزایدی، اول سویله‌گان سوزلرین، بیك قطعی ایتوب، سویلی ایدی‌ده، برەر کشینك اعتراض ایتـکانن ایشـوتسه، یلمایورغه طورغان ایرنلرین، یلمایماسلق ایتوب قصب، بر آز طکـلاب طوراده، تیـگی کشینك سویلەب بترگانن کوتمیچه،

— قوییق بو بحثنی، قزق توگل — دی ایدی. شولای ایتوب اول ایکی مرتبه حسننك‌ده سوزین بولدرتدی. شول ایکی مرتبەنك ایـکیسننده ماریەنك بـو اشینه حسننك صارووی قایناسەده، اول شول طوبفوسین یوزینه چقارماسقه طرشدی.

آنك قاراوی زینانك سویلەشی آگار عجب‌اوشادی: حسن‌گه‌آنك سوزینه اعتراض ایتەرگەده طوغری کیلمەدی، چونـکه اول سوزلر، ئلله نیچك، صابون کوبـگندن ئورب یاصالغان، آللی — گللی شار شکللی، یـگل هـم اوینچاق ایدیلر. شول اوینچاق سوزلرنی زینا

بیك، تیز تیز حرکتلەنب، شایان بورغالانب، یوزینه، کوزلرینه ئللە نیقدر حیات چغاروب، سویلی ایدی‌ده، اوزینك یاکڤراشلی، شاد، یاش کؤلووی بلەن کؤلب، نفتب قویا ایدی.

بر آزدن حسن ایندی کوبرەك زینا بلەن سویلەشورگە طرشا باشلادی: خطابلارین کوبرەك آکار توجیه ایته، کوزلرین‌ده کوبرەك آنك اوستنده طوتا ایدی.

لکن ماریه، بیك کوب سویلەب، زیناغه اورن قالدرمی، شونلقدن زینا، حسننك نـلاوینه خلاف، آز سویلی، کوبرەك اوز اوزینه شایارونب اوطرا ایدی. بر وقت ماریه، اوزینك بر بلش یـگتینك بیك شەب یوگره طورغان آطی بارلغن، اول آطنك بیك ماتورلغن، اوزینك شوندی شەب یوگرشلی آطده یوررگە یاراتقانلغن، سویلەب اوطرا ایدی، زینا اوطرغان اورننك یش بش سلـکنگەلەدی‌دە، قولینه بر نرسه یاشرب، حسن بلەن ماریەنك هر ایکیسینه بردن قاراب،

— سیزؤگز، افندیلر، مینم قولمك نرسه بار؟ سیزؤگز، سیزؤگز— دیدی‌دە بتون گەودەسن سیکرتکالەب قویدی.

آطقه، آط مسئلەلرینه خصوصا ماریەنك بلش یـگتلرینك آطلارینه واول آطلارنك یوگرشینه برده ایسی کیتمەگانـگە کوره، ماریەنـك سوزلرندن طویبوب بتـکان حسن، زینانـك بولای ایتوب، اول اچ پوشرغچ مسئلەنی بولدرتوینه کیفلەنوب، نیزگنه آکار یونەلدی‌دە،

— قولـگزدەغی نرسەنك صفتلرین أیتسەگز، بز نرسه ایـکانـن أیتورمز— دیب، یلمایب زیناغه قاراب طورا باشلادی. زینا، کچرەکـکنه، یومارلانغان قولین اوستەل اوستینه صوزب قویب،

— سیزؤگز، سیزؤگز، اول‌نرسه قارالی آقلی—دیب، حسن گەقاراب طوراباشلادی. حسن زینانك قاراشی آستنده ئلل‌نیچك کیفلی قاوشانقراب،

ــ قارالی آقلی بولغاچ، اول نرسه کوز بولورغه کیرەك ــ دیدی‌ده، بلمایب میغن صیرب، بوترب قویدی. زینا چکفرانوب کولەرگه طوتندی‌ده بوگلوب، بوگلوب، بتون گەودەسن سیکرتکالەب، شافتی وفت طوقتی آلمیچه کولدی. آنك بلەن برگه ماریه بلەن حسن‌ده کولوشب آلدیلار.

زینا کولب طوقتاغاچ، حسن، بر آز اوزگارتب خواجه نصرالدین حکایەسین سویلەرگه طوتندی:

ــ بر درویشدن بر وقت «اچی صاری طشی آق أیبر نرسه بولا؟» دیب صوراغانلار. درویش اویلاب طورغان طورغانده، «قاربوز بولا» دیب جواب بیرگان.

لکن طاغی حسن بو حکایەنی روسچه شوما اینوب سویلی آلمادی: شوشی قصقەغنه حکایەده اول اوزی بله طورغان ایکی نحوی خطا یاصادی هم آشوغچاق بلەن بر بیرده قالین „ل“ أیتەسی اورنغه نچکه، عرب „ل“سی أیتوب طاشلادی.

بو حکایەدن زیناده کولمەدی، یلمایبقنه اوطردی؛ ماریه بتونلەی یلمایمادی‌ده. اوزینك حکایەسینك، شولای تأثیرسز اوطودین کورگاچ، حسن آنی سویلەرگه طوتنوینه اوکندی هم اچندن‌گنه روس تلینه، چیتونلگی اوچون، لعنتلر یاوردی.

بر آزدن صوك، زینا ساعتکه قارادی‌ده،

ــ اوو! ساعت ایکی؛ ئویگه (کیتەرگه) وقت ــ دیب، اورنندن سیکروب طوردی هم قولندەغی کاغد کیسەگین بر نیچه‌گه یرتقالاب، ماریه اوستینه طاشلادی‌ده، هەمەسی بلەن کورشب، جیتز گنه چغوب کیتدی. آنك آرتندانوق،

ــ مینم‌ده مقلر حاضرلەنمەگان ئلی ــ دیب، حسن‌ده اوز بولمەسینه چقدی.

مونکچقوب، اوستەلی بانینەاوطرغاچ قنه، اول سبقلر بنک بوگون‌ده، کیچه‌گی، اوچنچی کونگی، طاغی آلاردن اوّلگی بیك کون کونلرده‌گی شکللی، اوقلمی قالدیلر ایکانن آیرم آچق آکلادی‌ده، پوشوندی، صزلاندی؛ آنك جانننده ئلله نیندی بر امیدسزلك باش کوته‌ردی. شول امیدسزلکنك آورلغی آستنده حالسزله‌نگان شکللی، اول، ترسەکارین اوستەل اوستینه قویب، آلار اوستینه باشین صالندردی‌ده بیش مینوتلر شول کیلوش طوردی. آندن صوڭ آلدنده آچوق یاطا طورغان کتابدن سبق اورنن اوقورغه طوتندی.

بر یاقدن اچ پوشو، بر یاقدن وقتنك طارلغی آشکار ره‌وشده سبق اوقورغه طاغی ایرك بیرمه‌دیلر. اول، کیچه بر آز اوقولب‌ده، بوگون تمام اونتولب بتکان سبقلرین هم روس ادبیاتی تاریخندن اوچ-دورت بیت قدر بیرنی آشوغب‌ـب بره‌ر قات اوقوب چقدی‌ده اوچینلینه بارورغه کیینونه باشلادی. ئلی‌گنه اوقوب چقغان ترسه‌لری آنك باشندن طومانلی هم بوطالچق بولوب طورالار ایدی. حتی، روس ادبیاتی تاریخن اوقولغان سبق ایتوب اوچینلینه طکلاترغه‌می، ئلله اوقلماغان سبق حسابلاب، طکلانماسقه‌می کیره‌ك ایکانند‌ه‌ده، اول ترددده ایدی.

پوشونب‌قنه چقوب کیتدی.

ایشك آلدینه چققاچ، حسن نورده‌گی ئوینك اوستکی قات ته‌ره‌زه‌سندن زینانك قاراب طورغانلغن کوردی‌ده، اشله‌په‌سین آلوب، آنی سلاملادی؛ قزچق، یکلچه‌گنه باش ایبوب، سلام قایتارغان شکللی ایتدی.

کون بلیراق‌قنه-قشقی کون؛ اوستدن آقرین‌غنه، وقارلی‌غنه، برنسب‌کنه، سیره‌ك سیره‌ك قار توشه ایدی. حسن اوزونچاراق‌قنه،

جۆمری، طازا گەودەسین طورایندی، اشل‌پەسین ایبل‌برەك کیدی‌ده، صنن مانور طوتارغه طرشب‌قنه قابقا یانینه کیلدی هم بورلب زینا تەرەزەسینه قارادی‌ده، اورامغه آدلادی.

اورامن روس بەیرەملرینەگنه مخصوص بر أغیزیغی، بر طغزلق، ایسرکالك بلەن قاتوش بر قایناو ایدی. حسن، موگار التفات ایتمیچه، اوّل زینـا طوغریسننغنه، آندان صوڭ زینا بلەن ماریەنڭ هر ایکیسی طوغریسنده اویلانب؛ بو کونـگی بلشلەنوویڭ نیچك چقغانلغی حقنن اوز اوزینه حساب بیروب، کیتدی: زینانـڭ ڨایسی قیلانشلری، بـالاصماق یوزین جیروی، یـا کفرانب، شادلقلی کولوشی، بتون گەودەسن ئلله نیچك کنه سیکرندروی ـ هەمەسی حسننڭ کوز آلدینه کیلوب باصقان شـکالی بولدیلر. لـکن زینا بلەن برگوك تیـگی، ماندالینادە اوستا اوینی طورغان استودینت‌ده حسننڭ خاطرینه توشدی.

بو بلش توگل، طانش توگل، عمرده بر کورنمەگان استودینت حسنگه ئلله نیندی بیك مـانوردر، لـکن شول مانورلغی قدروك محبتسزدر، زینانڭ شول بالاسماق قیلانشلرین یاراتا تورغاندر، آنی ماگلایندن‌اوبه طورغاندر شـکللی طویلدی. حسن زینانی بواستودینتدن کونلەشه باشلادی. آگار، اول استودینت بر ناخال‌در، زینا شوگار آلدانوب بوری طورغان بر جولەردر شـکللی بولوب کیتدی.

آندان صوڭ بـو کوڭلسز طویغولردن آینور اوچون حسن ماریەنی اویلارغه طوتندی. حاضر تیـگی استودینتنڭ رولی (1) طاغی باشقاردی. اول ماریەنڭ معشوقی‌در، ماریه آنی ئلله نیندی جولەر سویو بلەن سویه طورغاندر شـکللی طویولا باشلادی. زینانڭ،

---

(1) توتقان اورنی.

ــ أنه ماریه آنی بـله ایندی ــ دیب، یا کفرانـب، شاد، یاش کۈلو بلەن کۈلب یبەروی؛ ماریەنڭ بو سوزگه قارشی:

ــ ужасно (خراب) شایان قز؛ مەنـگو شایارور، مەنگو ئلله نیندی آنلسز سوزلر سویلەر ــ دیبووی هم زیناغه قاراب بلمایوی حسنـگه اوزینڭ شوشی آخرغی فـکرین تأکیدایتەرشـکللی طۆیلدیلر.
حسننڭ استودینتـکەطاغیدەآچووی کیلتوشدی. اولماریەنیاستودینتدن کونلەشمی، بلـکه اول قزنڭ عشقن آندن کونلەشه هم کۆارتیراــ خازایـکا (1) سینڭ قزی طرفندن معشوق بولو حقن اوزنده آرتـق طاباده استودینتنی اوزینڭ حقینه کرشـکان (تعدی ایتـکان) برکشی شـکللی ایتوب کوره ایدی.

بولارنی بر قات اویلاب، کیفسزلەنب اوطدرغاچ، حسن اوزینڭ بو قزلار بـلەن نیچك نیچك بلشووی، آلارده نیندی تـأثیر قالدرا آلغانلغی، اوزین نیچك ایتوب طانوتا آلغانلغی طوغریسنده اویلانا باشلادی: اوزینڭ اوّل سوز باشلاب کیته آلمی قاوشانقراب طوروی، سویلەگانده شافتی грамматическая(نحوی) خطالار یاصاوی هم قای بر سوزلرده ударенiе لرنی یاکلش قویغانلغی ایسینه توشکاچ، اول کیفسزلەندی هم پوشندی. قزلار مونڭ روسچەسنڭغی نحوی وباشقه خطالارین سیزگانلردر، ایچلرندن گنه کولـگانلردرهم مونی آبرازاۆانیەسز، علمسز، پراستوی تاتار ایـکان‌دیبوەك اویلاغـانلردر شـکللی طۆیـلا باشلادی. بومناسبت بلەن حسن مگده بر نچی مرتبه، اوزینڭ روسچه سویلەشه آلماوی اوچون عذابلاندی. بو وقتده آکار روسچەنی، روس شکللی، یاخشی سویلەشه آلا طورغان کشیلر بیك بختلیلردر کبك بولوب کیتدی.

---

(2) فاتیر خواجەسی خاتون.

5.

حسن باروب گرگانده آنكٔ اوچيتلى خاتونى، بالالارى هم بر-ايكى قوناغى بلهن، چاى اچوب اوطرا ايدى. حسننىده قصتاب چاى يانينه اوطرتديلر. اوچيتلنكٔ،

ــ بو كونلرده سبققه كيلمهدگز، ئلله كيفسز ايدگزمى؟ ــ ديب صوراوينه قارشى، حسن بر آز طوتلوغبراق، اوكٔفايسزلانوبراق،

ــ بولمه ازلهب، آكٔاركوچونب يورب، كيلوب بولمادى. ايسكى بولمهم قش اوچون صالقونراق بولور شكللى طؤيلدى ــ ديب، جواب بيردى. اؤچيتل، كيككٔ گنه يلمايب،

ــ سز بولمهنى يكشنبه (1) كون ازلهر ايدگز ــ ديدى هم واق پيروكلر ئويلگان ناريلكانى حسنگه طاباراق اتوب،

ــ مونه پيروكلر آشاغز. سز خاتونسز كشيلر عمرگزده ياخشى پيروكلر آشى آلمبسز. ئويلهندررگه كيرهك سزنكٔ باروغزنىده ــ ديب، شاگردين پيروكار بلهن صيلارغه طوتندى.

حسننكٔ اوچيتلى سبرگى نيكالايؤيچ اوزون بويلى، اوزون بوروتلى، صاپصارى اوزون چهچلى، 29-30 ياشلك براسنودينت ايدى. آنكٔ زهب-زهنگهر كوزلرى همه كشيگهگنه توگل، بلكه همه نرسهگهده ئلله نيچك بومشاق اينوب، سؤيب قاريلرده، بيك ايذگو بواب كورنهلرايدى. حسن شافتى كوبدن آندن اوقوغانلقدن، آنى تورلى وقتلرده وتورلى حاللرده كورسهده، بروقتدهده آنكٔ آچولانغانن

---

(1) يعنى، درسسز كونده.

باكه بره‌وگه فاطی سوز ایتکانن کورگانی وایشتکانی یوق ایدی.

بارطی ساعتلر چای باننك اوطرغاندن صوك، سیرگی نیکالایۋیچ بله‌ن حسن ایکنچی بولمه‌گه چفوب سبقغه طوتندیلر.

حسن تاریخ هم روس نحوین طکلاتدی؛ هر ایکیسنده بوطالدی. بولارنی‌ده یاخشی بلمه‌گاچ ایندی، اوقولغان سبقلر بیك آز کورنمه‌سون اچون، اول روس ادبیاتی تاریخن‌ده طکلاتورغه طوتندی؛ لکن مونده بیگره‌کده بوطالدی. سیرگی نیکالایۋیچ، بر آز وقت برسوزده ده‌شمی طوردی‌ده، زه‌گه‌ر کوزلری بله‌ن یومشاقفنه قاراب، آفرین‌غنه طاوش بله‌ن،

— سز حسن، بولارنی نغراق اوقور ایدکز... بولار امتحان اچون‌ده کیره‌ك، عموما اوزکز اچون‌ده کیره‌ك... — دیدی. حسن قزاروب کیتدی؛ اوّل بر آز ده‌شمی طوردی، آندان صوك، بولمه‌گه طاشونو، اورنلاشب یتو مشقتلری بله‌ن بو کونگی سبقلرنی یاخشی حاضرلی آلماغانن، سویله‌رگه طوتندی. لکن سوزنده بوطالدی، عادتده یاکلشمی طورغان روس سوزلرنده‌ده یاکلشدی، ئلله نیقدر صرفی ونحوی خطالار یاصادی.

سیرگی نیکالایۋیچ، حسننك شوندی اوکفایسز حالگه توشکانن کورب،

— الجبر زاداچالرین اشلی آلدغزمی؟ چغارا آلمی قالغان زاداچالرغز بولمادیمی؟ — دیب، مسئله‌نی ایکنچی‌گه بوردی. حسن اشله‌ب کیلگان زاداچالارین کورسه‌تورگه طوتندی. آلارده خطا چقمادی؛ لکن سیرگی نیکالایۋیچنك آلارنی آزسونغانلغی کوزلرندن بلنوب طورا ایدی. اول، حسنگه قاراماسقه، دفترلرگه قارارغه طرشبقنه،

— بو ریاضیات‌ده قاعده‌لر بلوگنه بر نرسه‌گه‌ده یارامی، آلارنی

تطبیق اینه بلورگه کیره‌ك؛ آنك اچون بولدرا آلفان قدر کوب زاداچالر چفارورغه کیره‌ك؛ بیگره‌ك‌ده، مونه الجبرنك بو بیرلرنده بولدرا آلفان قدر کوبره‌ك زاداچالار چفارورغه طرشورغه کیره‌ك ــ دیب، شاگردی چفارا آلمی‌قالدرغان زاداچالارنی چفاروب‌کورساتورگه طوتندی. حسن طاغی قزاروب کیندی؛ لکن بو یولده ایندی عذر بیان اینه‌رگه کرشمه‌دی.

سبق اوزاق صوزلمادی، بتدی: سبرگی نیکالایۋیچ الجبردن بر نیچه قاعده‌نی بیك اوستاغنه آڭلاتدی، برنیچه زاداچا اشله‌ب کورسه‌تدی‌ده باشقه سبقلر اچون قایدن قایده قدر حاضرلیسون‌گنه تعیین ایتدی. شولایق حسن‌گه کیله‌سی سبققه حاضرله‌ر اچون شاقتی کوب نرسه بولوب کیتدی.

اول، سبق بولمه‌سندن ایکنچی بولمه‌گه چغوب بارغانق، کیله‌سی سبقلرنی، البته والبته، بیك یاخشی حاضرله‌ب کیلورگه اوز اوزینه سوز بیردی . . .

6.

ایکنچی کون حسن بوقودن «ایرتوك»، یعنی ساعت سکزدوك طوروب، ساعت اوننچی بولغانده سبقلر حاضرلرگه‌ده طوتندی.

وقتلی یاتوب، وقتلی یوقلاب، وقتلی طورغانغه کوره، اول بوگون اوزنده یگلچه‌گنه برنشاط هم باشقه کونلردگیندن آیرم یگلچه‌گنه برکوچ سیزه ایدی.

سبقلرین اوقی باشلادی. وقت ایرکن‌گه کوره، بوگون اول برده پوشونمی، آشوقمی‌غنه حاضرله‌نه ایدی.

ساعت بر بولغانده، حسننڭ بوگون اوقولورغه تیوشلی دورت نورلی سبقندن ایکیسی اوقولب بته یازدی. فقط قایسی بر اوتکان درسلرگه بناءً قیلونغان بیرلرگنه بتونلەی آڭلاشولب بتمی قالدیلر. بولارنی آڭلار اچون حسن اوتسکان درسلرگه مراجعت ایته طورمادی: بردن تلەمی، ایکنچیدن وقت صیدرمی ایدی. بو طومانلی قالغان بیرلر آنڭ ایرتە بلەنگی نشاطن سوندردیلرده، اول ایندی اوچنچی سبقن حاضرلەرگه، یالقاولانوبقنه، طوتندی...

بو آراده ایشك توبندن کمنگدر،

— حسن آرصلانف مونده طورامی؟ — دیب، صوراغان طاوشی ایشتولدی.

حسن خازایکەنڭ،

— یوق؛ بزده بر مسلمانین طوراده، لکن آنڭ اسمی یۆگینی پیترووۆیچ—دیب، جواب بیرگانن ایشوتکاچ، تیزگنه اوزی قارشی چقدی.

صوراوچی عبدالله علیمف ایدی. بو 24-25 یاشلك، اورته بویلی، ماتورغنه زەڭگەر کوزلی، صاری قاش، صاری چەچ، صاری میبقلی، هم قرغان صاقاللی، یالترابراق طورا طورغان قلچ بورونلی بریگت ایدی. عبدالله، طاوشین قالتراتوبقنه کۆلب،

— حسن، حسن دیلر، یۆگینی پیترووۆیچ ایکان بیت اول — دیدیده، واققنه، لکن قاتی آدوملار بلەن حسننڭ بولمەسینه کردیده اشلەیه هم پالتوسین صالمیچەغنه تورگه، اوستەل یانینه اوزدی؛ هم بارماق اوچلاری بلەن اوستەلگه طایانب، حسن‌گه طوب طوغری قاراب، آستقی ایرنن بیك نق تشلەب، بتون طاوشین اچینه یبەره بارغان شکللی ایتوب، برده طاوش چغارمیچه، بر آز قالترانوب، کوله باشلادی. شولای ایتوب کولدی، کولدی، حتی

فزاروندی. آندان صوڭ بـاشین بر آز یوغاری کونەره توشب، کولویندن کینەت طوقتالدی، بر ایکی مرتبه اوزون، اوزون صولادی‌ده حسننڭ یلکەسینه قولین قویب،

– ای، جـگت، بلەمسڭ مینم نی اچون کیلـگانمنی؟ ـ دیب، صورادی هم، حسننڭ جوابن کوتمیچه، یـا کٔادن، اؤلـگیچه آستق ایرنن تشلەب، طاوشسزغنه، کولب آلدی‌ده،

– مین سینی جاوچیلارغه کیلدم ... دیدی؛ یا کٔادن کولب آلدی.

حسن، ایبن‌شینڭ عادتن بلـگانـگه کوره، آنڭ بوسببی معلوم توگل، سەیر کولوشندن بتونلەی آبدراماغـان بولسەده، أیتوله‌چك سوزنی کوتب آری باشلاغـان ایدی ایندی. شافتی آزاب بـلەن شافتی کؤتؤلب آلونغان بوسوز کیلوب چقغاچ، حاضرگه حدلی اوکٔفایسزغنه یلمایوب طورغان حسننڭ یلمایشی اوکٔفابلاندی.

هر ایکیسی اسکامیەلردن اوطرشدیلر.

حسن، بو «مین سینی جاوچیلارغه کیلدم» دیگان سوزدن‌گنه بر نرسەده آکٔلاماغان‌غه کوره، عبدالله‌غه طوب طوغری سائلـانه قاراب طورا باشلادی. عبدالله‌ده اوز طرفندن آکٔار طوب طوغری قـاراب، آستق ایرنن تشلەب،

–أممم... – دیب، میمنی قالتراتب وصوزب بر آز طورغاندان صوڭ، درلدەوکلی طاوش بلەن، سوزلرنی اؤزب، اؤزب، اوزینڭ نی اچون کیلـگانلـگین سویلەرگه طوتندی.

عبدالله‌نڭ ئـلـە نیندی تعریض وتمثیل‌لر بـلەن بوطالدرب سویلەگان سوزلرین شافتی آزاب بلەن طـکٔلاب طورا، طورا، حسن کوچـکه مقصودنی آکٔـلاب یتدی: ایـکی آطنەدن صوڭ تاتـارچه اسپیکتاکل(1) قویلاچق ایکان‌ده عبدالله اویناوچیلر اسمندن، حسننی شول

(1) تیاتر اوینی.

اسپیکتاکلده مشارکة(1) اینه‌رگه چاقرا ایکان.

حسن، آرتق اویلاب طورمیچه‌غنه، مشارکة ایته‌رگه رضا بولدی هم شول طوغریده بوگون‌کیچ بولاچق جیینغه بارورغه وعده بیردی.

عبدالله کیتکانده ایندی ساعت 2 طولغان‌ایدی. حسن اوچنچی سبقنی‌تیز گنه، اوستدن اوستدن‌گنه حاضرله‌دی‌ده‌آش‌آشارغه‌کیندی. بوگون عادتنده‌گیدن ایرته‌ره‌ك طورغانغه کوره، اول کونده‌گیدن آلداراق آچققان ایدی.

آش آشاب چقغاچ، اول، ۋاسکریسینسکای اورامغه منوب، بر نیچه قات أیله‌ندی‌ده اوچیتلینه کیندی.

7.

اسپیکتاکل قویو حقنده‌غی کیگاش مجلسی بوگون ساعت یدی‌ده سلیمانفلر کۋارتیراسنده بولاچق ایدی.

حسن، سبقدن قایتقاچده، شونده بارورغه حاضرله‌نه باشلادی. بوکونگی مجلسده یاشلردن شاقتی کشیلر وآلار آراسنده شاقتی توتاشلرده بولاسن بلگانگه کوره، اول، چیستارنوب، ماتورلانبراق هم بوغشلیراق کیینوب بارورغه طرشا ایدی: اوّل یاڭاغنه چغا باشلاغان صاقالین قردی، مییق تیره‌لرین توزه‌تدی، بیك اوزاقلاب، بیك آزابلانب، اوزون چه‌چلرین، موینن، یوزین یودی؛ آندان صوڭ بیك پختەله‌ب کیینورگه طوتندی. آنڭ توزلی تورلی کییملری بولماسه‌ده، اوستنده‌گی بر قات کییومی هر وقت صوڭغی مودا بلن

(1) تیاتر اوینی اویناشورغه.

تیگلگان، بوغشلی کییم بولا طورغان ایدی. لکن اورامغه چقفاندهده، ئویده اوطرغاندهده، اول یاخشی کییمده بولورغه یاراتا وشونلقدن «کشیلك» که بر کییمده صافلی آلمی ایدی. قایچانغنه بر کییم تیکدرسهده، اول، ایسکیسن طاشلاب، شول یاکاسن کییه باشلی هم ایکنچی یاکا کییم بولغانچیغه قدر آنی ایندی صالمی ایدی.

حسن چالبارینك توشکان تویمهلرین طاغوب آلدی، حاضر کییولهچك بتون کییملرین بیك طرشوب اشچوط-کالادی هم‌اشتیبلیتلرین بالتراتدیده آق یاقا وگالصتوکلر قویب بارورغهمی، یاکه کولمهك کییوب آنك اوستندن زنار باغلاب‌فنه بارورغهمی دیب، اویغه قالدی.

آق یاقا بلهن گالصتوکنك اوزینه کیلوشهرهك توشکانن بلسهده، اول سلیمانقلرغه آلای اوزره قاتوب بارونی ایکی سبب بلهن کیلوشدرب بترمی ایدی: برنچی: اول، سلیمانقلرنك اوغلی محمدنك اوزره قاتقان کشیلردن کوله طورغان عادتی بارلغن ایشتوب بله وشوندن قورقه ایدی؛ ایکنچی: آکار، شول مجلسده بولاچق قزل وقارا کولمهکلی استودینتلر، «بو شاگرد اوزنچه آریستاکراتلانفان(1) بولوب یوری ایکان» دیب، اویلارلار شکللی طوبولا ایدی. شولارنی اویلاب، اول کولمهك وزنار بلهن بارورغه قرار بیردیده، آق کرلری آراسندن کولمهکلر صایلی باشلادی.

حسننك اونلاب اوستدن کییه طورغان، تورلی توسدهگی، آطلاسوی کولمهکاری بولسهده، بولارنك هیچ برسی اوزینك کوکلینه طولاب یتمی ایدی: قایسیلرینك توسلری یهمسز، قایسیلری، جهی کونی قویاشدهکوب‌کییواب، اوڭفانلر، بعضیلرینك تیگلشاری یتلکسز، قایسی برلری یاآرتق کیك، لشتردق، یا قصقاراق یا اوزونراق ایدیلر.

(1) «آریلهنگان» مفهومندهرهك.

شافتی صایلاغاندن صوڭ، اول بر قــارغلت ـ قزل، وبر زه‌ڭگه‌ر کولمکنی آلدی‌ده هر ایـکیسین کیبوب قــارادی. قارغلت ـ قزل توسلیسینڭ یاقاسی قصا؛ آندان‌ده بیـگره‌ك، بو توس آنڭ اوزینڭ بوزین ئلـله نیچك طونوقلاندرب کورسه‌ته ایدی. شونلقدن اول زه‌ڭگه‌ر کولمه‌گین کیبوب بارماقچی بولدی. لـکن مونسینڭ یاقاسندن برتویمه‌سی توشکان ایدی.

حسن ایـکنچی کولمه‌گندن بــر تویمه اوزوب آلدی‌ده اینه وجب صورار اچون خازایـکا یانینه چقدی. حسننڭ اینه جب صوراغانن ایشوتب، ماریه‌ده بولار یانینه کیلدی، هم،

ـــ یۋگینی پیترووۋیچ بوگون بره‌ر قز بله‌ن کورشورگه بارا طورغاندر آخری؛ جوونا، بیزه‌نه، قوبشولانا، ئلله نرسه‌لرین تـکمه‌کچی بولا ـــ دی‌دی، قوری‌غنه بلمایب، سوزگه قاتوشب کیتدی. حسن اوْل، نیك ایـکانن اوزیده بلمیچه، یـکُلچه‌گنه قزارونِدی، آندان صوڭ، اوڭغایسزلانوبقنه، قایا باراچقلغن سویله‌دی.

حسن، اینه بله‌ن یبنی آلوب، اوز بولمه‌سینه‌گنه چقماقچی بولغان ایدی؛ ماریه بولارنی آنڭ قولندن طارتوب آلدی‌ده، امر ایتکان‌صماق، جیتز طاوش بله‌ن،

ـــ کیترگز، نرسه‌گزنی تـگه‌رگه کیره‌ك؛ مین تـگوب بیره‌م سزگه ـــ دیدی. حسن، کولمه‌گن هم آکار طاغارغه دیگان تویمه‌سن کیتروب بیرگاچ، ماریه بوتویمه‌نی هم کولمه‌کنڭ اوز تویمه‌لرین چاغشدرب قارادی‌ده،

ـــ ایـخ، سز، قوبشی یگت! تویمه‌لر پار توگل ایـچ ـــ دیب، اورنندن سیکروب طوروب، ئلله نیندی بر طارتمادن ایکنچی تویمه ازله‌رگه طوتندی. حسن،

— ضرر یوق؛ آندی نرسه‌لرگنه اونه اول بزدن؛ مشقتل‌نمه‌گز، زنهار — دیسه‌ده، ماریه ازله‌ونده دوام اینوب، پمار تویمه طابدی‌ده شونی طاقدی؛ آندان صوڭ، باشقه بوشاغان تویمه‌لرنی‌ده برکتدی‌ده کولمه‌کنی حسننڭ باشینه، شال شکللی اینوب، بورکه‌تب قویدی. یگت ماریه‌گه رحمتلر اوقوب، کولمه‌گین باشینه بورکه‌نگان کیلوش اوز بولمه‌سینه چقدی‌ده کیبونه باشلادی.

حسن، کیچه کیچ تیاترگه باروب، کۋارتیراسینه صوڭغنه قایتقانلقدن ماریه‌نی کوره آلماغان ایدی. شوڭار کوره آلارنڭ بو کورشولری ئلی، باری، ایکنچی مرتبه‌گنه کورشو ایدی. کیچه بو قز آڭار ئلله نیچك اچ پوشورغچراق، کوڭلسز قز شکللی طویلسه‌ده، بوگون ایکنچیره‌ك تأثیر قالدردی. آنڭ بولای ساده‌گنه معامله‌سی، مونڭ اوچون تویمه‌لر ازله‌ب، مشقتل‌نب یوروی هم ئلله قایچانغی بلشی شکللی اینوب، برده تکلفسزگنه شوقلانب کولمه‌کنی مونڭ باشینه بورکه‌ندروی، طاغی ئلله نیندی حرکتلری ـ حسنگه اوشادی. شول اشلری، شول قیلانشلری بله‌ن ماریه آڭار، شافتی یاقیناوب، اوز بولوب کیتدی. اولغنه‌ده توگل ئلی، ماریه‌نڭ کوزلرین ئلله نیچك‌کنه اویناقلانوب طوتووینه، سویله‌گانه ئلله نیچك‌کنه یلمایوب، اوزینه طوب‌طوری قاراب سویله‌ونده هم تویمه‌ازله‌ب یورگانده صنن ئلله نیچك ماتور اینوب بورغالاونه، حسن ئلله نیندی بر معنی آڭلی ایدی. آڭلانغان معنی ئلی آیرم آچق بیلگولی بر نرسه بولماسه‌ده، حسن، آنڭ اوزی اوچون کیفلی بر نرسه ایکانلگن، طومانلغینه سیزندی.

یگت پخته‌له‌ب‌کنه کیبونب توزه‌تونب بترگانچی، مجلسکه بارا باشلار وقت‌ده یتدی.

8.

حسن سلیمانفلرغه باروب کرگانده ساعت یدی طولوب یتمه‌گان ایدی ئلی. آنی محمد،

– أیدوك، حضرت! – دیب، فارشولادی‌ده کچره‌کنه، لکن بیك کوب جهازلی بر بولمه‌گه آلوب کردی. بولمه‌نك صول یاغنده بیك یاخشی توبل‌نگان کتابلر بل‌ن طولی ظور بر اشکاف هم بیوك ر أناژیرکا؛ اوك باغنده، کچکنه‌گنه منك‌رلی، پراصتویغنه، برکشیلك تیمرکراۋات طورا، آنك اوستنك، ئلی بیت آرالاری‌ده بتونل‌ی کیسولب بتمه‌گان، روسچه بر کتاب یاطا ایدی. تورگه، ته‌ره‌زه آلدینه قویلغان ظور یازو اوسته‌لی اوستنده مکمل یازو اسبابی، باصوب طورا طورغان راملار اچینه طفلغان ئل‌ه نیقدر فانا گرافیچسکای کارتوچکالار، روسچه بر ایکی ژورنال، بر تاتار غزیته‌سی، ظور تارتماغه صالونغان ته‌مه‌کی وگیلزیلر هم تور پوچمافلارده سقراط حکیم هم ۋبنیرا(1)نك کچره‌کنه هیکللری (2) باصوب طورالار ایدی. بولمه‌نك استیناسی تورلی تورلی رسملر بل‌ن طوطرلغان ایدی. بو رسملرنك برسی‌ده بویاو بل‌ن یاصالغان بولماسه‌ده، اوستا صایلاب جیبولغانغه کوره بولمه‌نی حسنگه ئل‌ه نیچك مهابت ایتوب کورسه‌تدیلر. بولار آراسنده فرون اولی (3) یونانلری هم روماللری طورمشینه دائر شافتی رسملر، هم آیۋازوفسکی، ۋیرشچا گین، شیشکین شکللی، اسملری حسنگه‌ده

---

(1) بورنغی عالمنك ماتورلق آله‌سی.

(2) صن.

(3) ایسکی زمان.

معلوم مشهور رساملرنڭ رسملرندن فاتاغراف بلەن آلونغان كورنشلرده كوب ایدی.

بولمەگه كرگاچده، محمد، حسنگه اورن كورسەتدی هم،

— سزنڭ فامیلیەگز آرصلانف بیت؟— دیب، صورادیده قوین ساعتن قاراب، سوزنده دوام ایتدی:

— ساعت یدی طولدی؛ ئه بزنڭ میرزالار كورنمیلر ئلی . . .

محمد اوزونغنه بوبلی، طازا گەودەلی، قاب قارا اوزون چەچلی، طورغنه باشلی، بیك یابق بوزلی، بیك قوبیی قارا میقلی 21 — 22 یاشلردەگی یگت ایدی. كیڭ قارا چالباریننڭ بالاقلرین قصدروب كیگان لاكوۋی ایتكاری، كیڭ گنه قب قزل كولمەك اوستندن بەیلەنگان یفەك زناریننڭ طور طور چوقلاری هم كوزندەگی پینسنة (1) سی— آڭار یاش پامیشچك (2) قیافتی بیرەلر ایدی.

حسن اسكامیەگه اوطرب یتكاچده، محمد سوز باشلادی:

— سزگه عبدالله عمرف سویلەگاندر: بز قربان عیدیننڭ ایكنچی كوننده اسپكتاكل قویماقچی بولامز. اوتكان یللرده بزنڭ اسپكتاكللرده تاتارچه سویلەشورگه آوزلاریده كیلمی طورغان گاصپادین (افندی)لرده‌اوینادیلار. اوزگز بلەطورغانسزده، بزنڭ اینتیللیگینتلرمز (3)نڭ یوزدن برسیگنه آنا تللری بلەن سویلەشه بلەلر بیت. بویل ایندی بزتاتارچه یاخشی سویلەشه بلە طورغان كشیلرنیگنه اوینغه قاتشدرماقچی بولامز. روللر (4) بولگانده سز ایندی، حضرت، نازلانمیچەغنه، اوزگزگه

(1) بورونغه قصدرلب قویلا طورغان كوزلك.
(2) پیر خواجەسی.
(3) ضیالیلرمز.
(4) «وظیفه»، «قلوش»

بيرولگان روانى آلوغزده، اوينيم ديب چەچرەب طورورغز. بولماسه، تاتارچەنى اورص مالاي شكالى ايتوب، سويلى طورغان كشيلر روللر آلا باشلارلر ـ ديدى‌ده، اوستەل يانينه كيلوب، ايكى تەمەكى طوتروب، برسين حسنگه صوندى.

محمدنڭ بو سوزلرى حسنگه ئلله نيچك ياڭا هم‌ده بيك اوتكن سوزلر شكالى طويلوب كيتديلر.

لكن فاى بيولرى اوتكن، نەرسەسى ياڭا ايكانن حسن بلوب يتمەدى. حتى اول بو طوغريده اوى‌ده يورتمەدى. مونڭ بلەن برگه، بو سوزلرنى أيتوچى محمد، أنه اول «تاتارچەنى اورص مالايلارى شكالى ايتوب سويلى طورغان گاصپادين» لرگه قاراغانده حسنگه اوزەك، يافنراق شكالى كورنه باشلادى؛ مونده طاغن، نى‌اوچون اوزەك، نيك يافنراق كورنه ايكانن حسن بلوب يتمەدى هم اول طوغرى‌ده اوى‌ده يورتمەدى.

محمد، آچ ياڭافلارين اچكه باطرا باطرا تەمەكى صوورب، ظور بورنى آرقلى ئلله نيقدر توتون چغارا چغارا، حسندن اوقولارينڭ بارشين صوراشدررغانه طوتنغان ايدى، بولمەگه گيمنازيه فورمەسنده كيينگان بر فزنڭ كرووى مسئلەنى بولدرتدى.

قصقەراققنه نچكه بويلى، يابغراققنه، توگەرەگرەك، آپپاق يوزلى، بيك‌ماتورغنه قابقارا كوزوقاشلى، التفاتسزغنه، بوشقنه‌اورب صالندرلغان اوزون قارا چەچلى 16 — ۱۷ لر چاماسندەغى بو قز، ايك باشينه كچكنەگنه مامق شەل يابوب، ئلله نيچك بيك طوگفان‌صماق، شونڭ اچينه كروب بتەرگه طرشقان شكالى كورنه ايدى.

محمد، حسنگه بوقزنى، اوزينڭ سڭليسى نسيمه ديب، طانوتدى. نسيمه، چرابن تكلفسزگنه يافترتب، حسن بلەن كورشدى‌ده،

آغاسینه قاراب، صوزنق هم ایرنب سویله‌گانصمانراق طاوش بله‌ن،
ــ محمد آبی، مین سینكٔ طارتماکٔدن بر نرسه آلوب چغارغه‌غنه
کردم ئلی ــ دیب، کانتورکا طارتماسندن نرسه‌در ازله‌رگه طوتندی.
حسن، نسیمه‌نی موکٔارچه‌ده‌طانوساده، هم، آنكٔ محمدنكٔ سکٔلیسی
ایـکانلـگن‌ده بلسه‌ده، حاضرگه قدر ئلی آنكٔ بله‌ن رسما طانوش توکٔل
ایدی. تـاتـار یـاشلری آراسینده نسیمه‌نـكٔ اسمی شاقتی یش‌قنه
ایشتولـگانـگه وبیگره‌کده اوزینكٔ یاقن ایبده‌شلرندن برسینكٔ آکٔار
یه‌شرین‌گنه محبت ایتوب یورگانن بلـگانـگه کوره، حسن بو قزنـكٔ
هر بر حرکتینه هر بر سوزینه دقـت ایتوب طورا باشلادی. حسننكٔ
ایشتوینه کوره، بو قز یـگتلرگه برده اعتبار ایتمی طورغان، عـادی
قزلار یاراتا طورغـان نرسه‌لرنـكٔ بیك کوبسینه ابس کیتمه‌گانلك
کورسه‌تورگه طرشا طورغان، کبرلی قز ایدی.
نسیمه‌نكٔ تـکلفسز یاقتی چراینده هـم‌ده کورشکانده کچکنه‌گنه،
بۆظ شکللی، صالقون قولین ئلله نیچك بوشقنه وحرکتسزگنه طوتوینده
حسن ئلله نیندی بر صافلق هم التفانسزلق طۆیغان شکللی بولدی.
آنكٔ، آغاسینه قاراب، یالقاوصماق طاوش بله‌ن:
ــ مین سینكٔ طارتماکٔدن بر نرسه‌گنه آلورغه کرگان ایدم ئلی ــ
دیووینده حسن «بو بولمه‌گه مین یومش بله‌ن‌گنه کردم ئلی؛ بو یگت
بله‌ن طانوشاسم کیلوب، آکٔار ایسم کیتـکانلـکدن کرمه‌دم» دیگان
معنی آکٔلاترغه طرشو سیزندی.
بو نرسه‌لر حسن‌گه ئلله نیچك صالقون هـم اچ پوشرغچراق
طویلدیلر. لـکن نسیمه‌نكٔ باشقه یگتلرگه‌ده معامله‌سی شوشلای ایـکانن
ایشتـکانی بارغه‌کوره، حسن بو نرسه‌لرنی اوزینه‌گنه قارشی کورسه‌تلـگان
التفاتسزلق دیب اویلی آلمادی؛ شونلقدان، کیفسزلنمه‌دی‌ده.

نسیمه، طارتمانی آفتارا، آفتارا،

— حسن افندی، بر وفت فایسی گازیتادەدر مین «جولەرلر یورطی» دیگان بر مقاله اوقوغان ایدم. اول مقالەنی یازوچی سز بوغای؟ — دیب، تکلفسزگنه یلمایغان کوزلریڭ چیتلری بلەن حسنگه فارادی. حسن، نیکدر، بوصوراودن اوڭفایسزلانوب، قزاروب کیتدیدە، توشنکیگنه طاوش بلەن،

— مبن — دیب، جواب بیردی هم صبرسزلانوب نسیمەدن نیندیدە بواسه برەر سوز کوته باشلادی. نسیمه همان ئولی کوزلریڭ چیتلری بلەن فاراغان کیلوش،

— اول مقاله گز مانورغنه یازولغان مقالهایدی اول. только (1)، مینمچه، سز آنده بر آز آرتدرب یبەرگانسز. مدرسەلر دیگاچدە اولقدر سز یازغانچه، بتون شاکردلرنی آفلدن صابدرب چغارماسلار ایندی — دیدی. حسن یلمایب،

— بتون دیگاچدە بتون شاگردلرنوڭ توگل ایندی، конечно (2) آرادە، مونەمینم شکللی، آرتق طازا آقللیلرده چغوب قویغالیلر فویغالاوئن. لکن، توتاش، آنده یازولغان نەرسەلر، къ сожалѣнію (3)، آرتقی بلەن درستلر. اولغنه توگل، مدرسەلردن ئولی بتوئلەی صوماشیدشی دومغه یابوب قویلورغه تیوشلی فارمالنی جولەرلرده ئلل نیقدر چغالار. مونه بزنڭ مدرسەدە . . . — دیب سویلەرگه طوتنفان ایدی، آلفی بولمەدە زڤانوڭ طاوشی ایشتولدی، حسن سوزین بولدی؛ نسیمه،

— простите (4)، مین سزنڭ سوزگزنی بولدرب چغام؛ فوناقلار

(1) لکن.
(2) بیلگولی.
(3) مع التأسف.
(4) عفو ایتگز.

بولورغه کیره‌ك ـ دیب، آلغی بولمه‌گه کیتدی؛ اول چقوب بارغانده حسن آنڭ بوشقنه ئورلگان، قالین اوزون طولڤمین قاراب قالدی.

نسیمه‌نڭ بولای تکلفسزگنه، موکار بیك معلوم مسئله‌دن سوز باشلاوی هم ئله نیچك خبرخواهلق ودوستلق کورسه‌تکان نوسلی آچق یوزلی بولوی -- حسننی بوبولمه‌گه هم آنڭ کشیلر ینه یاقینایتقان واوزره‌ك ایتوب بیه‌رگان شکللی بولدی. اول، عادتده، تاتار ضیالیلر ینڭ عائله‌لری بله‌ن طانشقانده ئله نیچك اوز اوزین اوڭغایسز بر حالده طویه ایدی: مونه مونه بو عائله‌لر آنڭ ئله نه‌رسه‌سندن عیب ایتوب قالورلر هم شول ئله نه‌رسه‌نی آنڭ شاگردلگندن کیلگان بر تر بیه‌سزلك دیب اوبلارلر شکللی بولا ایدی. سلیمانفلرغه کیلگانده‌ده حسن بو طویغودن بوش قالماغان؛ هم، چافرولی بولوینه‌ده قارامیچان، ئله نیچك اوڭغایسزلانب طارتونب کیلگان، زڤانوك بیرگان، ایشکدن کرگان، محمد بله‌ن کورشکان، نسیمه بله‌ن بلشکان ایدی. لکن محمدنڭ هم نسیمه‌نڭ معامله‌اری حسنده‌گی بو طارتونو، اوڭغایسزلانونی بیك کوب کیموتدیلر. حاضر ایندی بو عائله‌نڭ ایکی کشیسی آڭار شافتی «اوز کشیلر» شکللی طویولا باشلادیلر.

نسیمه هم محمد بله‌ن بولمه‌گه 17-18 یاشلر چاماسنده‌غی بر قز کردی. اوزونراق‌قنه بویلی، توب توگه‌ره‌ك طولی گه‌وده‌لی، بر آز کیکچه‌ره‌ك هم صاف آق یوزلی، قصقه‌راق‌قنه قوڭغور چه‌چلی بو قزنڭ ظورغنه، ماتورغنه قارغلت ـ قوڭغور کوزلری ئله‌نیچك پروایسز، التفاتسز، طارقاو هم کبرلی قاریلار ایدی. آنڭ بیك طار ایتوب گیمنازیه فورماسی بله‌ن تگلگان کولمه‌گی، گه‌وده‌سینه بتونله‌ی صلانوب، ته‌ن ره‌وشین آیرم آچق کورسه‌تب طورغانلقدن، اوّل قاراشقه ته‌ندن بر کیسه‌ك شکللی طویولاده، بو قز طوغاندوق شول

کولمه‌گی بلەن طوغان توسلی بواوب کیته ایدی.

حسنگه بو قزنی، فاطمه کورامشینا دیب، طانوتدیلر، خیر اول اوزی‌ده، رسما طانوش بولماسه‌ده، کوبدن ایندی فاطمه‌نی کورب طانی ایدی.

فاطمه، طارقاوغنه قاراب، حسن بلەن کورشدی‌ده، ایرنبروك بلمایغان‌صماق، تکلفلی‌گنه یلمایوب، محمدکه قاراب، تگی بولمه‌ده باشلاغان سوزین دوام ایتدردی:

— آی، الله صاقلاسون! مین اول رولنی چماراده آلاچق توگل، اوبنی‌ده آلاچق توگل. آنناری صوك، нублично (1) او ینالاچق بولغاچ، مین قانوشرغه‌ده قورقام ئلی؛ ناچالنیئسه بلسه . . . — دیب، فاطمه سوزین تمام اینه آلمادی، محمد، آوزینك بر چیتن عصبی یلماینب،

— سزنی مه‌ئمه ایته‌ر! — دیب، آنك سوزینه قوشلدی.

بره‌ر مینوتدن صوك قوناقلارنی زالغه آلوب چقدیلر.

ظور ظور آلتی ته‌ره‌زه‌لی بو زال یومشاق دیۋان، کریصلا هم اسکامه‌لر بلەن جیشترلغان، هم الوغ الوغ کوزگیلر هم بویاو بلەن اشلەنگان شاقتی ظور قولده‌غی رسملر بلەن بیزه‌لگان هم یاقتی یانا طورغان الوغ لامپالار بلەن یاقترلغان ایدی.

موزیه چققاچ‌ده، محمد فاطمه‌نی شول رولنی آلورغه دیمەوندە دوام ایتدی. آنك قوّتلی، لکن نیرۋنو(2) بر آز قالترانا طورغان طاوشنده حاضر ایندی امر ایتوصماق بر آهه‌ك (باکغراش — тонъ) ایشتوله باشلادی. فاطمه همان اوزینك أیتکان سوزندن قایتمی، اول رولنی آلورغه رضا بولمی ایدی. حتی حسن، فاطمه‌نك

(1) خلق آلدنده.

(2) عصبی.

یوزنده قارغلت ـ قوڭغر کوزلرنڭ محمدنڭ بوقصتاوندن هم‌بولای امر ایتکان‌صماق سویله‌وندن کیفسزل‌نه باشلاغانلق، آچولانـا باشلاغانلق سیزوندی‌ده، اوڭغایسزلاندی. شولای باشقه کشیلر هم آلارنڭ اشلری اچون اوڭغایسزلانو حسن‌ده یاشدن کیلگان بر طبیعت ایدی.

فاطمه‌نڭ طولی، صاف یوزینڭ یـڭلچه‌گنه زه‌ڭگه‌رله‌نه باشلاوی، ماتور قوڭغور کوزلرینڭ ئلله نیندی بیك قوری هم بیك صالقن زه‌ڭگه‌رسو اوچقنلر چه‌چه باشلاوی هم محمدنڭ طاوشنڭغی نیرڤنو قالترانونڭ قوّتله‌نه بارووی حسننی پوشوندررغه هم بۇرچۇرغه‌طوتندی. اول شول اوڭغایسزلقدن قوتولور اچون اسکامیه‌سینه جایلابراق اوطرب قارادی؛ آیاقلارین صوزبراق بربرسی اوستینه قویوب باقدی ـ لکن فائده بولمادی. آندان صوڭ اول، محمد بله‌ن فاطمه‌نڭ هرایکیسینه بر بولی قاراب، اوڭغایسزغنه یلمایوب،

ـ گاصپادا، سز نیندی رول طوغریسنده سویلیسز؟ ـ دیب، تگیلرنڭ سوزلرین بولدردی.

آگار سوزنڭ «اوچ خاتون برله طورمش»(1) دراماسنده‌غی مریم رولنڭ ایکانن سویله‌دیلر. خیر، اول اوزیده سوزنڭ بارشندن مناظره شول رول طوغریسنده ایکانن کوبده‌نوك ایندی آڭلاغان، اوزینڭ سوآلن باری مناظره‌نی بوله‌ر اچون‌گنه بیرگان ایدی. محمد اوزینڭ فاطمه‌غه برقات سویله‌ب اوظدرغان دلیللرندن قایسیلرین حسنگه طاغی برقات سویله‌رگه طوتندی:

ـ барышня(2) لرمز نیکدر شول مریم رولین اویناودن قورقالار. какъ будто(3) مریمنك ناچارلغی اویناوچیغه‌ده

---

(1) عیاض اسحاقی اثری.

(2) توتاش (قز)

(3) گویا که

یوغوب قالا. فاطمه توتاش بلطر داماشنی اسپیکتاکل‌ده شول رولنی اوینـاغان هـم بیك بـاخشی چغارغـان ایدی. شوکار کوره مین آکار بویل‌ده شولوق رولنی اوینارغه (1)предлагать ایتەم. اول آچولانا.

فاطمه، محمدنك سوزی بتکاننی کوتمیچه، آنك بـلەن حسن آراسندەغی بوش اورنغه قاراب،

ـ مونه (2)странно والله؛ داماشنی اسپیکتاکلن بلش طانشلر آلدنده اویناو بلەن (3)публично اویناو برمونی صوك؟ ـ دیدی. حـاضر محمدنك طاوشندەغی قالترانوده فاطمەنك یوزندەگی آچولانـا باشلاو علامتی‌ده بتەرگه باقینلاشقانلار ایدی ایندی.

شول وقتده زالغه نسیمه کردی. (محمد بلەن فاطمەنك مناظرەلری وقتنده اول زالـده یوق ایدی.) حاضر اول ایـك باشندەغی مامق شەلن طاشلاب، آلدینه، بیك جیناق‌تگلـگان، چیتلرینه کروژیۋالار طوتولغان، گیمنازیه فورماسی آپپاق آلیاپقچ بەیلەب کرگان ایدی. حسن آکار برآز عجبسنوب هم یاتسنوب قاراب طوردی: شوشی بیش اون مینوت اچنـده، نسیمه شافتی اوسـکان، ماتورلانغان هم نچکه وقصقەراق بویی، قابقارا ماتور کوز وقاشلارینه مناسب صورتن سویکملیلەنگان، بیك سویـکملیلەنـگان شـکلی ایدی. حسن، آکار قـاراب،

ـ سز، نسیمه توتـاش، ایشونمەدگز ئـلی، مریم رولی طوغریسنن فاطمه توتاش بلەن محمد افندی حاضرگه قدر صانولاشدیلار؛

---

(1) عرض ایتەم.
(2) عجب.
(3) خلق آلدنده.

а въ результатѣ (1) هرایکیسی اوز سوزلرنده قالدیلار ـ دیب، سوز باشلاب کیتدی؛ نسیمه، حسن بلەن اوز آراسنده بر بوش اسکامیه قالدرب، اوطردیده،

ـ روللر بۆلو بزده بر وقتدده صاتولاشمیغنه اوظمی ایندی. ئـلی داماشنی اسپیکتاکللر قویغاندەغنەده ئلـه نیقدر صاتولاشوب روللر بولشه طورغان ایدك ـ دیب، آچقفنه یلمایدی.

بو آراده ایشك زۋانوگی شالترادیده محمد بلەن نسیمه قوناقلار قارشولارغه چقوب کیتدیلر. حسن، فاطمەنڭ بیك اوستا تیمر آیاق شوغـانلغن بلـگانـگه کوره، آنڭ بـلەن شول طوغریده سویلەشه باشلادی. حسن بیك یش بولماساده، «چرك کول»(2) گه تیمر آیاق شوارغه توشکەلی وهر توشـکانده فاطمەنڭ بر روس استودینت بلەن برگه تیمر آیاق شوغانلغن کوره ایدی.

ـ سز بیك یاخشی شواسز؛ пажалуй (3) شوا طورغان قزلار آراسنده سزنڭ قدر اوستا هم ماتور شوا طورغانی یوقدرده ـ دیب، اول فاطمەغه طوب طوغری قارادیده بر آز اوڭفایسزلانوب سوزنده دوام ایتدی:

ـ أنه نـگی اوزگز بلەن شوا طورغـان استودینت، سزگه قاراغانده بیك کوب ناچار شوا ـ دیدی. بو صوڭفی جملەنی أیتـکانده، بیـگرەکده، «اوزگز بلەن شوا طورغان استودینت» دیـگان سوزنی أیتـکانده، حسن طاوشینه خصوصی برقوت بیرورگه هـم سوزلرنی قاتیراق، قاتیراق ایتوب أیتورگه طرشدی، حتی اول بو «استودینت» دیگان سوزنی قوریغنه أیتمیچه، «روس استودینت» دیب أیتورگەده

(1) نتیجەسنده.

(2) قزانده برباقچه اسمی.

(3) بلکه (غالبا)

بیك تله‌گان ایدی‌ده جرأت اینه آلمی‌غنه قالدردی.

فاطمه‌نك یوزندن سوز باشلانغـانده‌غی بلمایوی جویـالدی؛ آنك قوکغور کوزاری، بابا محمد بله‌ن سویله‌شکان وقتده‌غی شـکللی، قوری هـم صالقون اوچقنلر چه‌چره‌نه باشلادیلار؛ آغراق ــ آلصو، کیکچه‌ره‌ك کنه ایرنلرینك برپوچماغی یـکلچه‌گنه قالترانوب قویدی. اول، حسنـگه التفاتسزغنه کوزلرین توشردی‌ده،

ــ سز قایسی استودینتنی أیته‌سز؟ ئه، ایسیمه توشدی: اوتـکان یکشنبه کون ایدی بوغای، بر старый знакомый (1) کیلوب привязаться (2) ایتـکان ایدی. кажется (3) بز آنك بله‌ن برگه بر ایـکی قـات أیله‌ندك ده بوغای؛ اول چنلاب‌ده بیك ناچار شوا شول ــ دیدی. فاطمه‌نك بولای یه‌شرنوی هم تـگی استودینتنی برگنه مرتبه، اتفاق‌غنه اوچراشقان ایسکی بلش شـکللی ایتوب کورسه‌ترگه طرشوی بریاقدن حسننك آچوین کیتوردی، ایکنچی یاقدان آنی جواندی:

ــ چنلاب‌ده، اگر فـاطمه، «اول استودینتمی؟ اول استودینت میکا بتون تاتار مالایلارینه قاراغـانده یاقنراق کشی اول!» دیب، کوزلرین چکره‌یتوب طورساده، براش اشلی آلماس ایدك بیت.... دیگان شکللیره‌ك بر «فـکر» حسننك یوره‌گی آرقلی اوتب کیتدی. لـکن فاطمه‌نك بو سوزلری چن کوگلدن أیتولـگان سوزلر توگل ایـکانن، بوبریه‌شرنو، خلق فـکرندن قـابلانو ایـکانن، حسن سیزه ایدی؛ شول سیزو آنك آچوین کیتوردی: آنك فاطمه‌غه،

ــ یوق، مین تـگی هر وقت سزنك بله‌ن پـادروچـکا (4) شوا

(1) ایسکی طانش.
(2) بەیلەنـگان.
(3) غالبا.
(4) قولتقلاشوب.

طورغان استودينتـگزنی أيتهم؛ يـكشنبه كون كم بلهن شوغانـگزنی مين كورمهدم؛ بلـكه اول ايكنچی استوديت بولغاندر ــ ديب أيتهسی كيلدی. لـكن فاطمهنك يوزندهگی زهڭـگهرسو آقلق، كوزلرندهگی التفاتسزلق هم ايرن چيتلرينك قالترانوب قويولری حسنگه تلهگان سوزين أيتورگه ايرك بيرمهديلر.

فاطمه، كوزلرين حسندن آلوب، قابادر چيتـكه، يراققه يراققه قـاراغان شـكللی ايتوب، پوچماقـقه قـاراب اوطرا بـاشلادی. حسن، اوڭغايسزلانوبقنه، تهمهكی طارتورغه طوتندی.

آلغی بولمهدن روسچه هـم ناتارچه سويلهو، كولو، چرقلداو، شاولاو طاوشلاری ايشتوله ايدی. نيندیدر بر قز نچكهگنه طاوش بلهن،

ـ گاصپادا، گاصپادا، مينم موفتا (1) منی توشورمهگز ـ ديـب، قچقردی. نيندیدر بر قارينق، قطرشی، صارغلت طاوش،

ـ گاصپادا، مـايو فوراژكو اورانيلی (2) ! ـ ديـب، قچقردی. كولديلر، چرقلداديلر، شاولاشديلار.

حسن فاطمهغه طاباراق قاراب،

ـ قوناقلار همهسی بر يولی كيلديلر آخری ـ ديدیده آزغنه طارتولغان تهمهكيسن كوْل صاوتينه طاشلادی.

هر ايكيسی ياڭا كيلـگان قوناقلارنك تيزرهك زالغه كره باشلاولارين تلهديلر.

1485
КССР Гылым Академиясы
Гылыми кітапхана
Научная библиотека
Акад. Наук КССР

(1) ياوروپا خاتونلرينك قوللرين طغوب يوری طورغانلری جلی نهرسه.
(2) افنديلر، مينم فوراژكامنی توشوردگز!